

RIG

TIDSKRIFT UTGIVEN AV FÖRENINGEN FÖR SVENSK KULTURHISTORIA
I SAMARBETE MED NORDISKA MUSEET OCH FOLKLIVSARKIVET I LUND

INNEHÅLL

STRÖDDA MEDDELANDEN OCH AKTSTYCKEN

- Professor *Gösta Berg*, Stockholm. Dalahästen
och dalkullornas hårbeten 113
The wooden horse from Dalecarlia and the
hair-plaiting work of the Dalecarlian wom-
en 116
Fil. lic. *Per H. Falck*, Stockholm: Två kung-
liga silverserviser och en trekantig kontroll-
stämpel 117
Zwei königliche Silberservice und ein drei-
eckiger Kontrollstempel 121
Fil. dr *Sam Owen Jansson*, Stockholm:
Lapska kalendrar 122

ÖVERSIKTER OCH GRANSKNINGAR

- Jöran Forsslund: Karl-Erik Forsslund. Anmäld
av professor *Gösta Berg*, Stockholm 134
Agnes Geijer & Marta Hoffman: Nordisk tex-
til-teknisk terminologi. Anmäld av fil. dr.
Gertrud Grenander Nyberg, Stockholm .. 135

- Carl-Martin Bergstrand: Från Borås och Ås
härad på 1800-talet. Anmäld av professor
Sigfrid Svensson, Lund. 138
Aagot Noss: Joachim Frichs draktakvarellar.
Anmäld av intendenten fil. lic. *Ingrid Berg-
man*, Stockholm 139
Kulturen 1974. Anmäld av fil. kand. *Göran
Gudmundsson*, Uppsala 139

KORTA BOKNOTISER

- Trond Juul Gjerdi: Konstruktion und Form
im Tischlerhandwerk 142
Viborg landstings dombøger 1616, 1617 A .. 143
Stockholms tänkeböcker 10, 1618 143

FÖRENINGSMEDDELANDEN

- Styrelse- och revisionsberättelse 1973 144

RIG · ÅRGÅNG 57 · HÄFTE 4

1974

Föreningen för svensk kulturhistoria

Ordförande: Presidenten *Sture Petré*n

Sekreterare: Intendenten fil. kand. *Hans Medelius*

REDAKTION :

Professor *Gösta Berg*

Intendent *Hans Medelius*

Professor *Sigfrid Svensson*, Rigs redaktör

Ansvarig utgivare: Professor *Gösta Berg*

Redaktionens adress: Folklivsarkivet, 223 62 Lund.

Föreningens och tidskriftens expedition:

Nordiska museet, 115 21 Stockholm Telefon 08/63 05 00

Års- och prenumerationsavgift 15 kr

Postgiro 193958

Tidskriften utkommer med 4 häften årligen

Kungl. Boktryckeriet P. A. Norstedt & Söner, Stockholm 1974

RIG är ett annat namn på guden Heimdall, som enligt den fornisländska "Sången om Rig" gav upphov till de olika samhällsklasserna. Denna dikt innehåller den äldsta kulturhistoriska skildring vi äger från Norden. Föreningen för svensk kulturhistoria valde detta namn som symbol för sin verksamhet, när den stiftades år 1918

RIG

TIDSKRIFT UTGIVEN AV FÖRENINGEN FÖR
SVENSK KULTURHISTORIA
I SAMARBETE MED NORDISKA MUSEET
OCH FOLKLIVSARKIVET I LUND

1974 ÅRGÅNG 57

REDAKTION

GÖSTA BERG · HANS MEDELIUS

SIGFRID SVENSSON

STOCKHOLM 1974

Föreningen för svensk kulturhistoria

STYRELSE

Presidenten Herr *Petrén* (ordf.), f. riksarkivarien *Ingvar Andersson* (v. ordf.) †, intendenten fil. kand. *Hans Medelius* (sekr. adr. Nordiska museet, 115 21 Stockholm), professor *Sigfrid Svensson* (Rigs redaktör, adr. Folklivsarkivet, Finngatan 8, 223 62 Lund), civilingenjör *Bo Westerberg* (skattm.), professor *Gösta Berg*, professor *Nils-Arvid Bringéus*, landsantikvarien, fil. lic. *Erik Hofrén*, styresmannen för Nordiska museet, fil. lic. *Harald Hvarfner*, intendenten fil. lic. *Marianne Olsson*, professor *Mats Rehnberg*.

Revisorer

Intendenten *Anders Nyman*, byrådirektör *Viveka Granlund*

Revisorssuppleanter

Intendenten *Göran Bergengren*, byråsekretare *Ann Marie Huss*

Kungl. Boktryckeriet P. A. Norstedt & Söner

Stockholm 1974

INNEHÅLL

UPPSATSER

Professor <i>Nils-Arvid Bringéus</i> , Lund: Sömnens och lättjans skamlighet. Ett sedelärande motiv i jämförande belysning Die Schändlichkeit von Schlaf und Müßiggang. Ein moralisierendes Bildmotiv in vergleichender Beleuchtung Intendent <i>Gunnel Hazelius-Berg</i> , Stockholm: Artur Hazelius, "Gamle Doktorn" Docent <i>Juhani U. E. Lehtonen</i> , Helsingfors: Den typologiska metoden inom etnologin i går och i dag Die typologische Methode der Ethnologie gestern und heute Jur. dr. <i>Ernst Nathorst-Böös</i> , Stockholm: Riksbankens inventarier 1693 The furniture and fittings of the Bank of Sweden in 1693 Professor <i>Mats Rehnberg</i> , Stockholm: Kommunammanslagningarna — anledningar, avsikter, följder The amalgamations of municipalities — reasons, aims and consequences	73 89 1 54 58 41 53 5 14	mald av universitetslektor fil. kand. <i>Gunnar Alsmark</i> , Lund Erik Andrén: Snickare, schatullmakare och ebenister i Stockholm under skråtiden. Anmäld av fil. dr <i>Marshall Lagerquist</i> , Stockholm Stig Appelgren: Västgötsk hembygdsforskning under 1740—1820. Anmäld av professor <i>Nils-Arvid Bringéus</i> , Lund James A. Bateman: Animal traps and trapping. Se ovan <i>Sture Lagercrantz</i> Birger Bergh m. fl.: Den levande antiken. Anmäld av professor <i>Hilding Pleijel</i> , Lund Carl-Martin Bergstrand: Från Borås och Ås härad på 1800-talet. Anmäld av professor <i>Sigfrid Svensson</i> , Lund Georg Biurman: Vägvisare ... [1776]. Anmäld av <i>Hilding Pleijel</i> Berit Brattne: Bröderna Larsson. Anmäld av <i>Hilding Pleijel</i> Jan Brögger: Montevarese. Anmäld av <i>Gunnar Alsmark</i> Åke Daun: Förortsliv. Anmäld av docent <i>Börje Hanssen</i> , Hallsberg Edit Fél & Tamás Hofer: Bäuerliche Denkweise in Wirtschaft und Haushalt. Anmäld av docent <i>Mátyás Szabó</i> , Stockholm Folk og Kultur 1972. Anmäld av <i>Sigfrid Svensson</i> Jöran Forsslund: Karl-Erik Forsslund. Anmäld av professor <i>Gösta Berg</i> , Stockholm Agnes Geijer & Marta Hoffman: Nordisk textiltknisk terminologi. Anmäld av fil. dr. Gertrud Grenander-Nyberg, Stockholm .. Ingalill & John Granlund, Lapska ben- och träkalendrar. Se ovan Strödda meddelanden: <i>Sam Owen Jansson</i> Roar Hauglid: Norske stavkirker. Anmäld av fil. dr <i>Erik Andrén</i> , Stockholm Mats Hellspong & Orvar Löfgren: Land och stad. Anmäld av <i>Börje Hanssen</i> Bjarne Hodne: Personallistoriske sagn. Anmäld av <i>Sigfrid Svensson</i> Tamás Hofer se Edit Fél C. G. Kröningsvärd: Blåkullafärderna. Anmäld av <i>Hilding Pleijel</i> Kulturen 1974. Anmäld av fil. kand. <i>Göran Gudmundsson</i> , Uppsala Anna Lorentz: Matttraditioner och landskapsrätter. Anmäld av <i>Gösta Berg</i> Orvar Löfgren se Mats Hellspong Peter Michelsen: Frilandsmuseet ved Sorgenfri. Anmäld av museilektor fil. dr <i>Monika Minnhagen</i> , Linköping Monika Minnhagen: Bondens bostad. Anmäld av <i>Sven B. Ek</i> , se även ovan förf. och <i>Ek</i>	96 102 65 18 35 138 64 71 67 93 31 108 134 135 134 29 27 100 64 139 28 69 62 24, 62
---	--	---	--

STRÖDDA MEDDELANDEN OCH AKTSTYCKEN

Professor <i>Gösta Berg</i> , Stockholm: Dalahästen och dalkullornas hårarbeten The wooden horse from Dalecarlia and the hair-plaiting work of the Dalecarlian women Fil. lic. <i>Per H Falck</i> , Stockholm: Två kungliga silverserviser och en trekantig kontrollstämpel Zwei königliche Silberservice und ein dreieckiger Kontrollstempel Fil. dr <i>Sam Owen Jansson</i> , Stockholm: Lapska kalendrar Förste intendenten <i>Gunnar Pipping</i> , Stockholm, och fil. kand. <i>Göran Gudmundsson</i> , Uppsala: Marmorering eller kineseri, kommentar och replik Redaktionellt meddelande	113 116 117 121 122 16 17
--	---

ÖVERSIKTER OCH GRANSKNINGAR

F. Överantikvarien fil. lic. <i>Sverker Janson</i> , Stockholm: Stadsplanering och bevarande Professor <i>Sture Lagercrantz</i> , Uppsala: Om fällor och fångst Universitetslektor fil. kand. <i>Orvar Löfgren</i> , Lund: Sjömän, skeppare, redare Museilektor fil. dr <i>Monika Minnhagen</i> , Linköping, och kulturintendenten docent <i>Sven B. Ek</i> , Landskrona: Problem kring bondens bostad. Genmäle och replik Robert T. Anderson: Modern Europe. An-	91 18 59 62
---	----------------------

G. Nellemann & Jon Sundbo (red.): Kom- munesammenlægning. Se ovan Uppsatser: <i>Mats Rehnberg</i>	5	<i>KORTA BOKNOTISER</i>	
Sten Åke Nilsson: 1700-talet efter den karo- linska tiden. Anmäld av <i>Sigfrid Svensson</i> ..	107	Erik Andrén: Gammalt svenskt tenn	37
Nordiska museets och Skansens publikationer. Anmäld av <i>Sigfrid Svensson</i>	36	Dædalus 1973	38
Aagot Noss: Joachim Frichs draktakvarellar. Anmäld av intendenten fil. lic. <i>Ingrid Bergman</i> , Stockholm	139	Alan Gailey & Alexander Fenton: The spade Trond Juul Gjerdi: Konstruktion und Form im Tischlerhandwerk	37 142
Gyula Ortatay: Hungarian folklore. Anmäld av <i>Mátyás Szabó</i>	33	Rolf Kjellström: Eskimo marriage	72
Albert Sandklef: Allmogesjöfart på Sveriges västkust 1575—1850. Se ovan <i>Orvar Löf- gren</i>	59	Kulturen 1973	39
Gösta Selling: Hur Gamla stan överlevde. Se ovan <i>Sverker Janson</i>	91	Knut Linderson: Båtsmännen i Själevad	40
Jon Sundby se G. Nellemann		Nærsamfunnet i historisk lys	38
Sigfrid Svensson (utg.): Nordisk folkkonst. Anmäld av <i>Göran Gudmundsson</i>	26	Olaus Magnus: Historia de gentibus septen- trionalibus [1555]	37
Rut Wallenstein-Jaeger: Mat och dryck när seklet var ungt. Anmäld av <i>Gösta Berg</i> ..	28	Kerstin Sjökvist: Symaskinen, historiskt och socialt	110
Ernst Wallerius: Pottmakare, krukmakare, kakelugnsmakare i Falkenberg. Anmäld av intendenten fil. kand. <i>Inger Bonge-Bergen- gren</i>	104	Axel Steensberg: Danske bondemøbler ...	110
Lily Weiser-Aall: Omkring de nyfødtes stell. Anmäld av lektorn mag. art. <i>Ronald Gram- bo</i> , Kongsvinger	34	Stockholms tänkeböcker 10, 1618	143
		Mats Westerberg: Lefvernes beskrifning ...	39
		Viborg landstings dombøger 1616—1617 ..	143
		Värmlands museum: Dräkt och textil från Värmland	110
		<i>FÖRENINGSMEDDELANDEN</i>	
		Stadgar för Föreningen för svensk kultur- historia	111
		Styrelseberättelse 1973	144
		Revisionsberättelse	144
		Signaturer under rubriken "Korta boknotiser": G.G.S. = Göran Gudmundsson, G. H-g = Gunnel Hedberg, Hg Pl. = Hilding Pleijel, M.Sz = Má- tyás Szabó, O.L. = Orvar Löfgren, Ro.Gr. = Ronald Grambo, S.O.J. = Sam Owen Jansson, S.S. = Sigfrid Svensson	

STRÖDDA MEDDELANDEN OCH AKTSTYCKEN

Dalahästen och dalkullornas hårarbeten.

Ett bidrag till två daterings- och tillverkningsfrågor

Av Gösta Berg

Bland våra inhemska souvenirer intar dalahästen en särställning. Den har som bekant också blivit mycket nyttjad i turistreklamerna och tjänat som mascot vid vårt deltagande i åtskilliga internationella utställningar.

Om dalahästen får vi utförligt besked i Ann-Sofi Schotte-Frödins[-Lindsten] innehållsrika, på grundliga fältforskningar byggda framställning i Dalarnas hembygdsbok 1939. Hon konstaterar att den muntliga traditionen tämligen enstämmigt förlägger den första yrkesmässiga tillverkningen till fyra byar i Mora socken, där man i varje fall före mitten av 1800-talet bedrivit sådan verksamhet. Omålade leksaker i form av trähästar har emellertid förekommit också i flera andra dalasocknar.¹

Författarinnan har säkert rätt i sin uppfattning att dalahästens karakteristiska bemålning på ett eller annat sätt sammanhänger med den dekorativa målningen av möbler och väggbeklädnader, som nått en så hög utveckling just i de övre dalasocknarna. Själva bruket av trähästar som leksaker är däremot mycket äldre. Sigurd Wallin har i ett elegant kåseri insatt kapphästar, gunghästar och andra leksakshästar i ett större sammanhang.²

Nedan skall återges en tidigare inte uppmärksammas notis som synes visa att trähästen mycket tidigt också varit en hantverksprodukt och försäljningsvara.

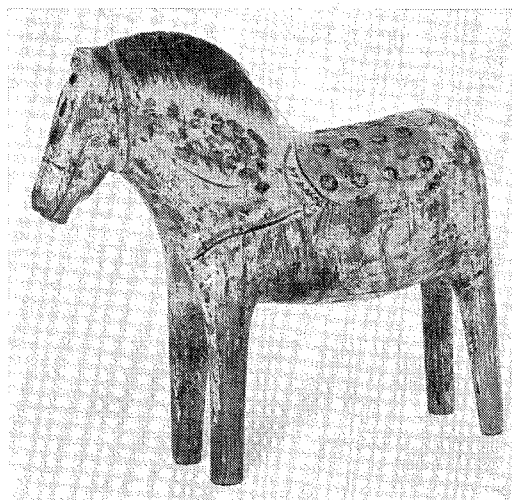
Under Mårmässomarknaden i Västerås i början av september 1624 höll den kraftfulle biskopen Johannes Rudbeckius en predikan, där

han med utgångspunkt från ett par bibelcitater gick till rätta med oarter i köpenskapen, sådana han såg dem. Rudbeckius lät samma år trycka predikan och tillägnade den en av stadens borgare som han stod i tacksamhetsskuld till. Det heter här bl. a.:

”Til thet fänte beswiker man sin brodher i handel, när man sälier eelacht och förderffuat godtz för gott . . . Item när man förer allahanda flerd at sälia, som intet tienar annat än til höghferd, synd och ogudhactigheet, och til at fixera penningar aff the oförständigha. Såsom är kort, terningar, skalpipor, dockor, *trähestar* [kurs här], *Elskoghz wijsor*, narra målningar och meer sådant. Ty the som sådant sälia, the låta see at the intet sökia thet gemena eller theras nästas besta: vthan theras eghet, jämwäl medh andras förderff.”³

Leksakshästarna jämföres alltså här med spelkort, speltärningar, spelpipor, dockor, skilling-

1. Målad trähäst från Mora sn, Dalarna. Inköpt på Hindersmässomarknaden i Örebro omkring 1905. I förf.:s ägo.

¹ Schotte-Frödin[-Lindsten], Dalhästen och dess tillverkare (Dalarnas hembygdsbok 1939, s. 5—22). Jfr Ann Resare, En annorlunda dalahäst (Fataburen 1964, s. 218 ff.)

² Wallin, Leksakshästar (Barnens Dagblad 1941, omtryckt i Wallin, Bohag, heminredning och dräkt, 1946, s. 203—213).

tryck och kistebrev.⁴ Om deras utseende kan vi ingenting veta med bestämdhet, men under alla förhållanden visar deras förekomst, att de varit i bruk och saluförts under 1600-talets förra hälft i Mälardalen. Som bekant har landskapet Dalarnas kulturförhållanden vid denna tid rönt kraftigt och bestämmande inflytande från dessa bygder. Men man bör, med hänsyn till marknadens stora betydelse, inte hålla det för uteslutet att det kan gälla trähästar, tillverkade någonstades i Dalarna, kanske i Siljansbygden. Västerås var ju stiftstaden och på många sätt dominerande även i de långt i norr belägna församlingarna.

*

Ovanstående kan ge anledning till några allmänna reflexioner. Vi ser hur svårt det är att ur den muntliga traditionen utvinna säkra historiska data, i varje fall när det gäller introduktionen av en yrkesutövning. Detsamma torde f. ö. gälla tekniska färdigheter i allmänhet.

Tankarna går i detta sammanhang till de hårarbeten, ringar, kedjor och annat av människohår, vilkas tillverkning varit ett så påfallande inslag framförallt i Våmhus sockens näringsliv. En ganska vidlyftig litteratur härom har framkommit, och intensiva forskningar bedrivs fortfarande på flera håll.⁵

³ Een Nödhtorffthig Marcknadz Predikan aff Levit. c. 19: 11, och 1. Thess. 4: 6. Hällin i Mårnesso Marcknadh i Westerås Domkyrkio aff D. Johanne Rudbeckio, Episcopo Arosiense, Anno Christi 1624. Västerås 1624. — Sten Lindroth, som senast behandlat Rudbeckius, har i sin magistrala framställning även uppmärksammat denna predikan (Västmanlands fornminnesförenings årsskrift 52, 1974, s. 55).

⁴ "Skalpipa" (ej i Sv. akad. ordb.) kan vara ett namn på säckpipa; jfr Grimm, Deutsches Wörterbuch, under Schalmei. Om säckpipans förekomst i Dalarna, se Mats Rehnberg, Säckpipan i Sverige, 1943, s. 19, 25 ff. "Narramålning" saknas även det i ordboken.

⁵ Den viktigaste litteraturen anföres av Björklund i Indor och Våmhus socken, 1966, s. 335 ff. Grundläggande är Lars Levanders uppsats i Svenska Kulturbilder 4: 7, 1931, s. 135—154. Den av Björklund i not 78 b förbebadade uppsatsen av Kaarina Koski är senare utgiven: Kaarina Peura, Hårarbeten i Abo (Abo stads historiska museums årsskrift 1964—65, s. 79—104). Jfr nu även Ulla Ahnfelt, Hårarbete (Det gamla Trelleborg 1966, s. 20—32). Åtskilliga litterära uppgifter om hårkullornas verksamhet har förblivit outnyttjade.

Allmänt har man ansett att, som Stig Björklund säger i sin fylliga och instruktiva framställning, "hårarbetet är ett hantverk av tämligen ungt datum i Våmhus".⁶ Man har då framförallt byggt på negativa kriterier, nämligen att hantverket inte omnämnes i en del äldre topografisk litteratur och officiella rapporter.⁷ Men också den muntliga traditionen har tillfört diskussionen konkreta uppgifter om hur innovationen skulle ha skett. På sådana meddelanden har man grundat uppfattningen att hårtillverkningen skulle vara av utländskt, närmast kanske engelskt ursprung.⁸ Som så ofta är fallet gör dessa traditioner med alla detaljerade uppgifter ett föga förtroendeingivande intryck. De torde närmast vara att betrakta som ett slags aitiologiska sägner.

Man har emellertid också tänkt sig en annan utveckling. Anders Olsson och andra efter honom har sålunda ansett att tillverkningen av prydnadsringar av tagel, som är känd från Ovaniljan redan från slutet av 1700-talet, skulle ha banat vägen för hårarbetet.⁹ Björklund har påpekat att i varje fall i senare tid dessa tillverkningar hölls klart i sär och utövades av olika personer. Han fann det dock möjligt att "minnet av de verkliga förhållandena under övergångstiden något förbleknat".¹⁰ Likheten i tekniken är likväl av ganska allmän art och tanken att hårarbetena ersatt tillverkningen av tagelringar är endast en gissning.

När man förlagt uppkomsten av hårhantverket i Våmhus till 1800-talets andra fjärdedel eller mer preciserat till omkring 1835¹¹, har man också tänkt sig att smycken av människohår vid denna tid genom en ny moderiktning skulle ha blivit vanligare. I stort sett synes emellertid så inte ha varit fallet. Det finns åtskilliga uppgifter om sådana smycken även i vårt land under 1600-

⁶ Björklund, anf. arb., s. 128; hela avsnittet s. 125—153.

⁷ Så redan Levander 1931, s. 151 f.

⁸ Levander 1931, s. 153 f.

⁹ Olsson, Hårarbetet (Dalarnas hembygdsförbunds tidskrift 6, 1926, s. 143—148).

¹⁰ Björklund, anf. arb., s. 127 f.

¹¹ Se Göran Rosander, Hårkullorna från Våmhus och Mora (Folk-Liv 28/29, 1964—65, s. 79—97)

och 1700-talen.¹² De avser främst kretsarna kring hovet och bland högadeln. Men att de var spridda tidigt också i andra samhällslager, visar en av de äldsta kända svenska uppgifterna om av hår tillverkade smycken. Den erbjuder så mycket av intresse, att det kan vara motiverat att här referera den.

Löjtnanten Lasse Jacopson i Soleberg i Östergötland fann vid återkomsten från kriget i Danmark 1592 att hans hustru Anna under hans frånvaro hade begått en rad äktenskapsbrott med olika män, bland dem en hans hovman (tjänare) Peder Korp och en man vid namn Axel Jahansson. Med den förre skulle hon f. ö. ha umgåtts på förtrolig fot redan tidigare, när maken var i krigstjänst i Livland. En utförlig bevisning framlades och referatet, som i domboken upptar inte mindre än 7 sidor, avslöjar ett egenartat människoöde. Själv försvarade hon sitt handlande med att man uppgivit för henne att maken avlidit. Domslutet blev att hon på dennes begäran benådades, på villkor att "hon skall fly af Östergötland och aldrig komme ther in mere medh mindre hennes rät skall stå henne öpen och komme under suärdet, som hon dömdh blef".¹³

I rätttegångsreferatet uppgives att Peder och Axel vid ett tillfälle tagit logi i fogden Anders Månssons nattstuga i Skenninge, dit också Anna kommit för att träffa Peder, sedan denne återvänt från Danmark. "Widh the såthe och wärmd e sikh, finge thee see huar annars armband som Anna them gifuit hade, och the wåre både af eett håår." Detta ger uppslaget till en bred skildring av de båda konkurrenternas erfarenheter. Annas egen förklaring till gåvorna lyder: "Item om armbandenn, som Axell och Peder haft hafue, seger hoon, Axell haffuer tagit tuå hårlockar, som hennes dotter hafue skulle, och behollet them. Peders armband bekennen hoon sig hafue gifuit honom."

¹² Jfr Smycken i svensk ägo, ed. B. Hellner, 1952, s. 67 f. — När sedermera riksrådet Ture Bielke 1631 friade till Margareta Boije af Gennäs, bad han om ett armband av hennes hår och lovar att sedan bränna alla de han fått av andra (Klingspor-Schlegel, Upplands herrgårdar, 1877—81, Salsta, s. 11). 1663 omtalas en hårring med äkta pärlor som fästmögåva (Kyrkohist. årsskr. 1951, s. 13). För sistnämnda uppgifter tackar jag Gunnel Hazelius-Berg.

¹³ Vadstena stads äldsta tänkeböcker, ed. Georg J. Ericsson, 1952, s. 163 ff.

Vi kan givetvis inte veta något om vem som tillverkat de armband av hennes eget hår, som hustru Anna skänkte till sina båda älskare. Men uppenbart är, att det redan vid denna tid funnits tillgång till i sådant hantverk kunniga yrkesmän också ute i landet. Ännu sannolikare är att de varit att finna på den årliga frimarknaden i Linköping, den s. k. Pålsmässomarknaden den 25 januari.

Med rätta har Björklund betonat det nära sambandet mellan hårkullornas arbetsmetoder och perukmakarekonsten.¹⁴ Det finns åtskilliga vittnesbörd om att perukmakarna (och senare barberarna), deras gesäller och lärlingar vid sidan av sitt egentliga arbete tillverkat hårsmycken av skilda slag.¹⁵

Perukmakarna hade även kvinnlig arbetskraft i sin tjänst för bestämda uppgifter.¹⁶ Men man har särskild anledning att i detta sammanhang peka på de håruppköpare som städernas perukmakarämbeten hade rätt att anställa för inköp av den outhärliga råvaran. För Stockholmsämmbetets räkning företog de omfattande resor i Bergslagen och Roslagen men även i Västergötland, Småland, Dalarna, Hälsingland och Värmland. Om dessa mycket ofta kvinnliga uppköpare, "hårmånglerskor", utfärdades tid efter annan statliga förordningar, som i detalj reglerade denna verksamhet, t. ex. 7/11 1735, 31/5 1744 etc. Deras ändamål var framförallt att tillse att inte annan köpenskap bedrevs under hårmånglersriets täckmantel. Tidvis fick månglerskan inte ha någon, vare sig piga eller dräng, anställd i verksamheten, men det 90-tal hithörande passhandlingar från åren 1698—1833 som finnes i Nordiska museets arkiv, visar att så ofta var fallet. Inköpen synes i första hand ha skett på marknaderna. Endast där fick, enligt en förordning 10/5 1757, vederbörande "hustru" använda bytesvaror. Myndigheterna hade att tillse "att de, som fara utom Marknadsterminerne, ej må hafwa det minsta af Waror eller Nipper med sig, emedan upsikten då är mindre... samt at de emellan Marknaderne ej hafwa några waror med sig, utan contante penningar som de til Hårs köpande nyttia måste."¹⁷

¹⁴ Björklund, *anf. arb.*, s. 138.

¹⁵ Se t. ex. Peura, *anf. arb.*, s. 103.

¹⁶ Gunnel Hazelius-Berg, *Peruker och hårtourer* (Fataburen 1936, s. 103—126).

¹⁷ Modée, *Utdrag utur Publique Handlingar* 6, s. 4610 f.

Sannolikheten talar för att det är i sådant sammanhang vi får tänka oss att kvinnor från Dalarna fick kunskap om hårsmyckena och lärde sig

tillverka dem. När detta skedde måste fortfarande förbli en öppen fråga.

Summary

The Wooden Horse from Dalecarlia and the Hair-plaiting Work of the Dalecarlian Women

A contribution to two questions of dating and manufacturing

Among Swedish souvenirs, the painted wooden horse from Dalecarlia, fig. 1, is the best known, frequently used in tourist propaganda and common, too, as a mascot at Swedish exhibitions abroad. According to oral tradition, the first manufacture on a commercial basis should have occurred in Mora parish. In any case, such manufacture took place there before the middle of the 19th century. The use of wooden horses as toys is, however, much older.

The author cites a record not observed before and which goes to show that very early wooden horses were also a handicraft and commercial product. In a sermon at a Västerås fair in 1624, Bishop Johannes Rudbeckius criticized what he considered bad habits in trade, and among the things for sale that he found unnecessary, he mentioned playing-cards, dice, dolls, and also wooden horses. This fair was of great importance, and Västerås was the diocesan capital also of Dalecarlia. So it may very well be that the wooden horses mentioned were manufactured in that county.

The example serves to show how difficult it is to

obtain reliable historical data from oral tradition, at any rate as far as the introduction of a trade is concerned. The author is of opinion that the same thing may be said about the manufacture of various kinds of plaiting work where human hair was used—rings, chains, and the like—which is known primarily from Vämhus parish in Dalecarlia. It has been maintained that this was a handicraft of rather late date, even fixed in time to about 1835. Oral tradition has also given us concrete information about how the innovation should have occurred.

As early as the 17th and 18th centuries there are, however, records from Sweden of ornaments of this kind, above all from the upper classes. But the author cites a record from 1592 which shows that ornaments of human hair were used in other classes of society, too. It concerns a woman married to a lieutenant and who was accused of adultery. At the trial it emerged that her two lovers each had a bracelet made of the woman's hair. So even at that time there must have been craftsmen who could manufacture ornaments of human hair.

Två kungliga silverserviser och en trekantig kontrollstämpel

Av Per H Falck

Bland Kungl. Silverkammarens inventarier från sjuttonhundratalet ingår som en betydelsefull enhet drottning Lovisa Ulrikas stora förgyllda bordsservis, fig. 1. Flertalet av de i servisen ingående delarna har tillverkats åren 1773—74 av stockholmsguldsmederna Anders Stafhell och Pehr Zethelius och den senare har även svarat för de kompletteringar, som drottningen lät utföra 1777.¹ För ett par år sedan hade jag anledning att närmare studera det zetheliussilver, som ingår i denna servis. Jag noterade då att nästan samtliga i servisen ingående föremål, som tillverkats av såväl Stafhell som Zethelius under den första tillkomstperioden bar en kontrollstämpel av okänd innebörd och tidigare icke beskriven typ, där de tre kronorna är placerade i en triangulär sgrafferad sköld i stället för i den vanliga trepassformiga, fig. 2. Därtill var samtliga föremål med denna kontrollstämpel försedda med instämplad haltangivelse, 12L 15 g.

1689 års stämpelförordning hade medgivit Stockholms guldsmeder att förarbeta silver med en lägsta halt av 13 lod.² Genom 1752 års kontrollstadga bestämdes den lägsta tillåtna halten till 13 1/4 lod med ett remedium av 1/8 lod. Efter stadgans ikraftträdande 1 januari 1754 möter

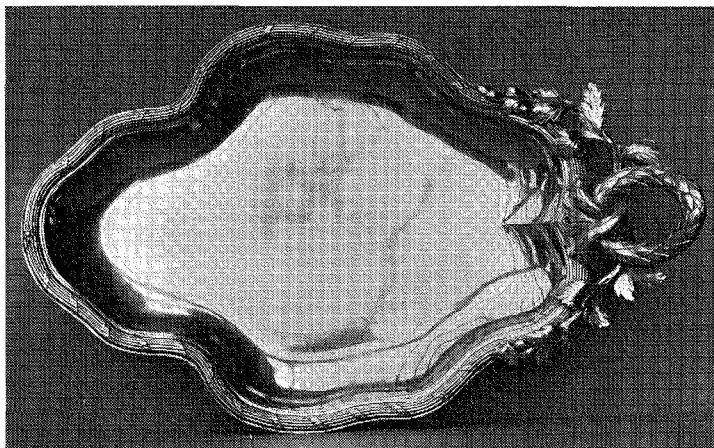
man i kontrollstämplingsprotokollen ej sällan uppgiften att silverföremål med lägre halt än 13 1/8 lod konfiskerats och sönderbrutits. Ett tillägg till kontrollstadgan kom 1758 genom vilket guldsmederna tilläts att mot erläggande av dubbel kontrollavgift arbeta även s.k. knapphaltigt silver med en halt av endast 13 lod, alltså en återgång till 1689 års normer.

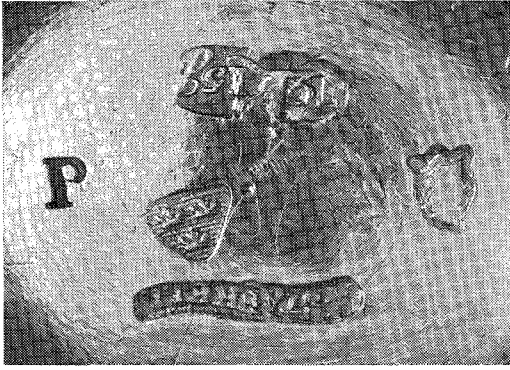
Lovisa Ulrikas bordsservis, som enligt haltstämpeln endast håller 12 15/18 lods finhet var sålunda inte ens efter 1758 års tillägg till kontrollstadgan kontrollerbar och borde alltså rätteligen ha brutits sönder i Kontrollkontoret. Det stod därför ganska snart klart att ett samband borde finnas mellan den här påträffade kontrollstämpeln och det underhaltiga silvret. En genomgång av Kontrollverkets inventarieförteckningar från

¹ En sammanfattande beskrivning av servisen och dess historia efter Lovisa Ulrikas död finns i katalogen till Kungl. Husgerådskammarens utställning sommaren 1974 "Ståt och vardag. 1700-talet i de kungliga slotten", Strängnäs 1974, s. 66.

² Se Kersti Holmquist: Kontroll och stämpling (Svenskt Silversmide 1520—1850. Guld- och silverstämplar, Stockholm 1963).

1. Karott av förgyllt silver ur Lovisa Ulrikas servis stämplad 1773 av Anders Stafhell, Stockholm. Tillhör Kungl. Husgerådskammaren (inv.nr. Sk 1:1). Foto HGK.

2. Stämplor på en sockerskål av Anders Stafhell 1773. (A STAFHELL — S:t Erik — P /1773/ — 3 kronor i triangulär sköld — 12L 15g). 2 ggr förstoring. Tillhör Kungl. Husgerådskammaren (inv.nr. Sk 158: 2). Foto HGK.

sjuttonhundratalet gav också som omedelbart resultat att där existerade ett direkt samband. I inventariet från 1777 förtecknas ”3 st. Trekantige Controll-stämplor som betecknar 12 lödigt silfver”.³

Den fortsatta undersökningen koncentrerades nu kring året 1773 då servicens första svensktillverkade delar stämplades. Den skriftväxling mellan berörda myndigheter, som måste ha föregått stämpelns tillverkning eller användning vid detta tillfälle kunde fastställas ha ägt rum före den 15 juni 1773 eftersom Anders Stafhell enligt anteckning i haltboken denna dag till kontrollen inlämnade 530 lod silver av ifrågavarande halt.⁴ Stafhells anteckning på arbetssedeln verifierar haltbokens uppgift: ”12 st: Silfver Talrickar utaf den Service som förfärdigas för Hennes Kongl Majestet Änkedrottningen”.⁵ Vidare studier i bl. a. Kontrollverkets och Kommerskollegii arkiv ledde fram till följande resultat:

Den 20 april s. å. hänvände sig änkedrottningens överstemarskalk Jacob Filip von Schwerin till Kungl. Maj:t i en skrivelse av följande inne-

håll: ”Som Hennes Kongl. Maj:t Enkedrottningen låtit nedsmälta dess förgylta Silfwer-Bord-Service och i stället låter förfärdiga en ny hvars halt är 12 Lod 15 grän. Altså täcktes Eders Kongl. Maj:t nådigast gifwa befallning till Controll-Contoiret at samma för arbetade Silfwer måtte få stämplas med en til den ändan förfärdigad stämpel af besagde halt nämligen 12 lod 15 grän”.⁶

Den 4 maj uppdrog Kungl. Maj:t åt Kommerskollegium under vilket Kontrollkontoret sorterade ”at draga behörig försorg om en sådan stämpels förfärdigande, hvilken kommer at göras något större än de vanliga, utmärkandes, till förekommande af misstag i framtiden, berörde silfvers halt; . . .”⁷ Av ordalydelsen framgår att man redan på högsta nivå bestämt sig för att denna stämpel på något sätt skulle skilja sig från övriga kontrollstämplor. Att man knappast skulle kunna för framtiden värja sig mot misstag om enda skillnaden bestod i en storleksgradering insåg givetvis den verkställande myndigheten, Kontrollkontoret, dit ärendet hänsköts från Kommerskollegium.⁸ Något svar från Kontrollkontoret på Kommerskollegii skrivelse har ej återfunnits och möjligt är att saken kan ha avhandlats muntligt. Man har dock utan tvivel påpekat det vanskliga i förslaget och i stället förordat den enda för framtiden säkra lösningen nämligen att ge den nya stämpeln en avvikande form.

De tre kontrollstämplarna i 1777 års inventarium återfinns i förteckningarna ännu vid mitten av adertonhundratalet. År 1847 anges antalet till fyra, vilket om uppgiften är riktig bör innebära att de kommit till förnyad användning. Enligt samma inventarium fanns en matris med trekantigt stämpelavtryck. De trekantiga kontrollstämplarna var förmodligen bland de äldre och ej längre brukade stämplarna, som kasserades 1853 medan däremot stämpelmatrisen av någon

³ Kgl Kontrollverkets arkiv. Inventarieförteckningar, D V: 1. Riksarkivet (RA).

⁴ Kgl Kontrollverkets arkiv. Haltböcker för Stockholm, D I: 9. RA.

⁵ Kgl Kontrollverkets arkiv. Arbetsedlar för Stockholm, F IV: 1773. 15/6 nr 4. RA. — Detta är första gången Lovisa Ulrikas servis nämns i detta material.

⁶ Allmänna verks skrivelser till Kungl. Maj:t. vol. 59. Överstemarskalkar och hovmarskalkar hos änkedrottningar 1773—1818. RA.

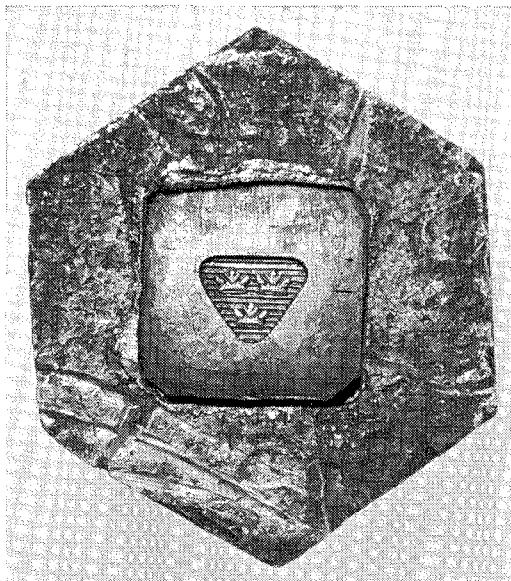
⁷ Kommerskollegii arkiv. Ingående diarium. Huvudserien. C I aa 33, nr 1035. RA. Ärendet handlades vid manufakturdivisionen.

⁸ Kontrollkontoret informerades om ärendet genom protokollsutdrag. Detta finns inbundet i en volym stadgar och förordningar m. m., vilken förvaras vid Statens Provningsanstalts lab för ädelmetall, Stockholm.

anledning kom att bevaras vid Kontrollverket där den påträffades och identifierades i samband med denna undersökning, fig 3.⁹

Den trekantiga kontrollstämpeln innebär kan sålunda anses fastslagen och de direkta omständigheterna kring dess tillkomst utredda men likväl kvarstår den kanske mest intressanta frågan kring Lovisa Ulrikas silverservis obesvarad. Vilka omständigheter kan ha föranlett änkedrottningen att låta tillverka en servis i underhålligt, ej kontrollerbart silver? De direkta tillverkningskostnaderna bör ändå ha varit av den storleksordningen att den lilla merkostnad, som skulle ha följt av att använda kontrollsilver ändå skulle ha framstått såsom tämligen blygsam. Av haltböckerna för Stockholm åren 1773—74 framgår dessutom att serviselarna ofta håller en högre silverhalt än den haltstämpeln anger. De båda såsskålar, vilka ingår i servisen och som av Anders Stafhell den 14 oktober 1773 inlämnades för kontroll visade sig vid proberingen hålla 12 lod 17 1/2 grän fint silver och således endast 1/2 grän under kontrollerbar knapphalt.¹⁰ Vill man söka besvara frågan blir i viss utsträckning förhållandet mellan orsak och verkan spekulation men en del fakta finns dock att ta fasta på.

Av den ovan citerade skrivelsen från överstemarskalken von Schwerin till Kungl. Maj:t framgick att änkedrottningen lät tillverka sitt nya bordsilver som ersättning för en äldre förgylld servis, som smältes ned. Att då silvret efter nedsmältningen kom till direkt användning för den nya servisen verkar antagligt och bestyrkes i viss mån av formuleringen på Per Zethelius arbetsedel 17 juni 1773 då han inlämnar "4 stora fat arbetade af Hennes Kongl Maj:t Enkedrottningens silfr . . .".¹¹ Den slutsats man vill dra av

3. Matris av stål till trekantig kontrollstämpel. C:a 3 ggr förstoring. Foto Nordiska museet.

detta är att redan den gamla servisen varit tillverkad av enligt svenska kontrollbestämmelser underhålligt silver. I Europa varierar haltbestämmelserna mellan olika länder. Relativt vanligt var att 12-lödigt silver fick stämpas. Så var t. ex. fallet i Lovisa Ulrikas hemland Preussen.¹² Inga kända fakta motsäger att denna äldre silverservis varit av utländsk härkomst. Arkivalier, i form av inventarieförteckningar o. dyl. rörande drottning Lovisa Ulrikas personliga lösöre saknas i stort sett helt. Det finns därför ingen möjlighet att den vägen kunna spåra den nedsmälta silverservisen bakåt i tiden. Två akter finns dock från ett så tidigt år som 1744, det år hon kom hit till Sverige och båda ger en hastig inblick i de förhållanden, som rör hennes lösegenom. Båda är dessutom av betydelse för denna undersökning. Den ena av dessa källor är förteckningen över Lovisa Ulrikas hemgift.¹³ Med beaktande av att servisen eventuellt kan ha varit ett utländskt arbete kunde den del av förteckningen, som tar upp hennes hemgift i form av silverföremål ha sitt givna intresse. Hemgiften innehöll silver till

⁹ Kgl Kontrollverket har uppgått i Statens Provningsanstalt som Laboratoriet för ädelmetall.

¹⁰ Kgl Kontrollverkets arkiv. Haltböcker för Stockholm, D I: 9. RA.

¹¹ Kgl Kontrollverkets arkiv. Arbetsedlar för Stockholm, F IV: 1773, 17/6 nr 18. Mitt antagande verifieras troligen av en anteckning från 15/4 i Kontrollkontorets "Annotations Bok öfwer Ankomne och Afgångne Bref År 1773". (Kontrollverkets arkiv C I: 5. RA) enligt vilken en hovsekreterare Laurent lämnat ett intyg "... om 9500 lod silfwerarbeten, som til omarbetning blifwit lämnade til Guldsmederne Stafhell och Zethelius." Intyget förefaller ej ha bevarats men att det gällt änkedrottningens silver verkar helt klart.

¹² Se t. ex. W. Scheffler: Berliner Goldschmiede, Berlin 1968, s. XVII.

¹³ I Stafsundsarkivet. RA.

en vikt av 7141 lod fördelade på en stor mängd föremål. Dock saknas i stor utsträckning just tafelsilver, vilket gör källan i detta sammanhang mindre värdefull.

Den andra av de båda källorna framstår omedelbart som mer givande då den behandlar en stor silverservis, som kan sättas i direkt samband med den unga kronprinsessan kort tid efter det att hon anlant till Sverige. Carl Hallendorff har i Riksbankens ständers bank 1719—1766 redogjort för denna servis, som utgjorde en gåva från bankofullmäktige till den nyförmälda Lovisa Ulrika.¹⁴ För omständigheterna kring gåvan redogörs mycket noga i fullmäktiges protokoll.¹⁵ En handlande i Stockholm Jean Alnoor anhöll 19 december 1744 om ett lån på en honom tillhörig taffelservis med plat de menage av tredubbelt matt förgyllt silver. Lånet skulle vara kortfristigt och servisen ämnade Alnoor snarast försälja i utlandet. Banken ansåg sig dock inte kunna bevilja den begärda lånesumman. Servisen var mycket stor och omfattande förutom plat de menage med uppsats, 3 terriner med tillhörande 4 förlägarskedar och 2 punschskedar, 64 fat av varierande storlek och form, 8 dussin tallrikar, 3 dussin skedar, knivar och gafflar, 4 presentertallrikar, 16 ljusstakar med 3 ljussaxar och brickor, 2 sockerdosor, 2 såsskålar, 10 saltkar, 2 senapsdosor, 2 kryddosor och slutligen 4 beslagna glaskaraffiner och ytterligare 2 punschskedar. Sammanräknat vägde allt detta 14 998 1/4 lod (ca 200 kg).¹⁶ I omedelbar anslutning till bankens avslag på Alnoors låneansökan vidtog i bankofullmäktige en lång och målmedveten diskussion med mycket eniga ledamöter om de fördelar och den heder för såväl banken som fäderneslandet som skulle bli följden om denna servis kunde inköpas och såsom gåva överlämnas till kronprinsessan. Hallendorff och med honom Gustaf Munthe anser att affären kan ha varit på förhand arrangerad av Tessin för att på ett smärtfritt sätt förse Lovisa Ulrika med en praktfull bordsservis och att han därvid samrätt med bankofullmäktiges ordförande Fredrik Gyllenborg.¹⁷ För detta talar

den snabbhet med vilken affären slutfördes. Omkring månadsskiftet september/oktober inköptes silvret för en kostnad av 123.735:18 daler kmt.

I förhållande till de vidlyftiga protokoll som berör affären är uppgifterna om själva servisen synnerligen magra. Gustaf Stafhell, som av banken inkallades som värderingsexpert påtalar skillnaden i värde mellan de mindre arbetade delarna och de mer arbetade med "zirater" försedda, vilka senare var orsak till den starka förgyllning som erfordrats. Av Alnoor själv får man upplysningen att servisen var mycket litet använd. Sammanfattningsvis rörde det sig alltså om en rikt arbetad servis med mycket kraftig förgyllning vilken troligtvis varit i bruk endast en kort tid. Munthe förmodar, säkerligen med rätta, att denna servis varit utländsk då så stark förgyllning är mycket ovanlig på inhemskt silver. Man bör kunna tillägga att det vid denna tid knappast kan ha funnits någon privatperson i Sverige med en ekonomi så stark att den medgav beställning för privatbruk av en servis av dessa mått. Om sålunda servisen varit utländsk har man också möjlighet att räkna med att den, såsom ovan framhållits, kan ha hållit en lägre halt än den i Sverige stadgade.

Den 6 oktober 1744 inlämnades servisen i kronprinsens silverkammare. Att kronprinsessans silverkammare inte nämns i sammanhanget har troligen sin naturliga förklaring i att hennes hovstat ännu inte var färdigbildad eller att paret endast förfogade över en gemensam silverkammare. Att det var en gåva till Lovisa Ulrika personligen framgår klart av att hon till bankofullmäktiges sammanträde den 11 oktober sände kammarherren greve Carl Fredrik Törnflycht, som där uttryckte hennes uppskattning av gåvan.

Om servisen överlevt tre decenniers användning bör den likväl vid 1770-talets början ha framstått som tämligen omodern och troligen varit ganska sliten. Med en viss rätt bör man alltså kunna betrakta Lovisa Ulrikas förgyllda servis i Kungl. Silverkammaren som en direkt ättling till den servis varmed Riksbankens ständers bank år 1744 ville "ädagalägga något prof af en sådan thes underdånigste och wördnasfulla glädje... wid Hennes Kongl. Höghets KronPrintzessans Lovisa Ulricas högstönkelige ankomst hit til Sverige".¹⁸

¹⁴ Sveriges Riksbank 1668—1918, del II, Stockholm 1919.

¹⁵ Secret Banco-Protocoll (SP) 1744 19/9, 24/9 10/10 och 11/10. I Riksbankens arkiv, Riksbanken.

¹⁶ Riksbankens arkiv: Bankens handlingar Nr 63, fol 411. Riksbanken.

¹⁷ Gustaf Munthe: Rokokon (Svenskt Silversmide 1520—1850, II, Stockholm 1943, s. 159).

¹⁸ Riksbankens arkiv. SP 1744, 19/9. Riksbanken.

Zusammenfassung

*Zwei königliche Silberservice und ein dreieckiger
Kontrollstempel*

Die meisten Teile des grossen, 1773—74 in Stockholm angefertigten vergoldeten Tischservices, vgl. Abb. 1, das der schwedischen Königin Lovisa Ulrika gehört hat, tragen einen Kontrollstempel unbekannter Bedeutung und früher nicht beschriebenen Typs. Seine drei Kronen sind hier auf einem dreieckigen Schild angebracht, vgl. Abb. 2 und 3, anstatt auf dem üblichen dreipassförmigen. Daneben ist eine Angabe eingestempelt, die einen Silbergehalt von 12 $\frac{15}{18}$ Lot nennt. Das widerspricht der geltenden Verordnung, die einen Silbergehalt von 13 $\frac{1}{4}$ Lot vorschrieb. Eine Untersuchung konnte auch feststellen, dass der einzigartige Stempel dazu dienen sollte, den niedrigeren Silbergehalt zu bezeichnen.

Noch aber stand die Frage offen, warum die Königin ein Service aus minderwertigem Silber hatte anfertigen lassen. Die direkten Herstellungskosten dürften so gross gewesen sein, dass die Verteuerung für den vorschriftsmässigen Silbergehalt gering gewesen wäre.

Aus einem Schreiben geht hervor, dass die Königin ihr neues Tischservice als Ersatz für ein

älteres, eingeschmolzenes herstellen liess. Es ist sehr wahrscheinlich, dass das Silber des letzteren für das neue Service verwendet wurde. Das ältere Service war Lovisa Ulrika bei ihrer Ankunft in Schweden 1744 von der Reichsbank als Huldigung überreicht worden. Die Bank hatte es von einem Stockholmer Geschäftsmann erworben, der er als Pfand für ein Darlehen angeboten hatte, was ihm jedoch abgeschlagen wurde. Wahrscheinlich war dieses Service ausländischer Herkunft, wofür u. a. spricht, dass es angeblich stark vergoldet gewesen war. Die Bestimmungen über den Silbergehalt waren in den einzelnen Ländern verschieden. Relativ üblich war es, dass zwölfflötiges Silber gestempelt werden durfte, so z. B. in Lovisa Ulrikas Heimatland Preussen. Dies kann die Erklärung dafür liefern, dass ein königliches Service aus Silber angefertigt werden konnte, das in Schweden als minderwertig galt, und dass es deshalb mit einem für diese Gelegenheit entworfenen Stempel versehen wurde, der ein anderes Aussehen hatte, als der sonst verwendete Kontrollstempel.

Lapska kalendrar

Av Sam Owen Jansson

Ingalill och John Granlund: Lapska ben- och träkalendrar. Nordiska museet: Acta Lapponica XIX. Almqvist & Wiksell. Stockholm 1973. 187 s., ill. Pris häft. kr 100:—, inb. 130:—.

Studiet av de folkliga kalenderstavarna är en exklusiv vetenskap med endast enstaka utövare i Norden. Nils Lithberg, den förste innehavaren av Hallwylska professuren vid Nordiska museet, förde kalenderforskningen ett stort steg framåt genom sina djupgående undersökningar av det bevarade föremålsmateriale, som belystes mot bakgrunden av den historiska utvecklingen av kyrkans kalendariska teknik ("computus ecclesiasticus"). I motsats till sin lärare och företrädare som Hallwylsk professor Sigurd Erixon har John Granlund i flera arbeten fortsatt i Lithbergs fotspår. Nu föreligger efter årslånga förberedelser hans magnum opus på detta område: en detaljerad utredning av särdragen hos den grupp av kalendrar, som har eller kan visas ha sin proveniens i den lapska folkkulturen. Med sin maka, som har varit hans främsta medarbetare i fält och studerkammare, vill John Granlund denna gång dela åran av arbetsresultatet, och ordet jag är bannlyst och ersatt av vi överallt, där förf. talar direkt till läsaren.

Det totala föremålsbeståndet

Det gäller samerna likaväl som deras nordiska grannar att kalenderstaven i dess olika former redan på 1600-talet sett sina bästa dagar, även om kunskapen om dess användning var levande och nya exemplar förfärdigades åtminstone hela 1700-talet igenom. Vi känner fem daterade lapska kalendrar med årtal från 1600-talet. En sjätte har möjligen ett avnött årtal från 1700-talet. Olaus Petri Niurenus, död som kyrkoherde i Umeå 1645, säger (i K. B. Wiklunds övers. från latinet i Svenska Landsmål XVII.4, s. 11): "De äldre bland dem begagna sig ganska skickligt av sina stavar eller käppar, på vilka de ännu i dag ha medels vissa tecken utmärkta årstiderna, högtiderna, söndagsbokstäverna ock annat sådant, som tjänar att bestämma de olika delarna av

året." Men hans son Erik, som tog sig namnet Plantinus och också blev kyrkoherde i Umeå, svarar i början av 1670-talet på Joh. Schefferus förfrågan om lapparnas runstavar, att numera "ganska fåh hittas som sigh här på förstå" (K. B. Wiklunds ed. Sv. Lm. XVII.4, s. 28). Linné kunde dock få en kalender på sju skivor förklarad för sig på väg mellan Kvikkjokk och Jokkmokk 1732, och lappmarksprästen Pehr Högström i Gällivare talar 1746 om "rime" skurna på sju tunna skivor av trä eller renhorn, undantagsvis på käppar, utan att reservera sig för att bruket skulle vara på upphällningen.¹ Går vi däremot till Norge, säger Knud Leem i sin Beskrivelse over Finnmarkens Lapper 1767: "Til at skille imellem Aarets Tider, at vide Festedagene, og anden deslige Efterretlighed, brugte Lapperne i forrige Tider Priimstave" (s. 377). Ingen av dessa författare och inte heller Samuel Rheen och Joh. Tornæus, vilka för Johannes Schefferus räkning skildrar lapparna i Lule, Torne och Kemi lappmarker i början av 1670-talet, beskriver emellertid närmare de lapska kalenderstavar som de har sett. Däremot finns mycket att hämta hos dem rörande samernas äldre tideräkning: årsindelningen, månadsnamnen och veckoräkningen. Från denna tid har vi i behåll en enda mera detaljrik beskrivning av en lapsk runkalender, troligen pitelapsk. För denna har vi att tacka kyrkoherden i Piteå Olaus Graan, som i sin 1672 författade relation om lapparnas levnadsförhållanden förklarar och avritar närmare 50 olika märkedags- och veckodagstecken (K. B. Wiklunds ed. Sv. Lm. XVII.2, s. 73 ff). Denna beskrivning har också, sedan den offentliggjordes 1899, flitigt utnyttjats av forskarna.²

¹ Carl von Linné: *Iter lapponicum* (ed. Th. M. Fries, Uppsala 1913), s. 170; Pehr Högström: *Beskrifning öfwer de til Sweriges krona lydande lappmarker* (Sthlm 1746), s. 168.

² Att kalendern i fråga enligt Graans "egen utsago" skulle representera Pite lappmark, som I. & J. Granlund säger s. 68, kan anmälaren inte be-lägga.

Diffusa traditioner om bruket av kalenderstavar har visserligen kunnat upptecknas bland samerna i Sverige och Finland ännu på 1900-talet men i själva verket är forskaren nästan helt hänvisad till de upplysningar som kan utvinnas ur föremålsmaterialet. De lapska kalendrarna påträffas nu i museer och privatsamlingar i och utanför Norden. Förf. redovisar 25 sådana kalendrar, och därtill kommer den ovannämnda av Olaus Graan beskrivna runkalendern, som icke är i behåll, samt en annan sådan på 13 (!) skivor, av vilken Olaus Worm ger en kort beskrivning och en fragmentarisk avbildning i *Fasti Danici* 1643. Fastän en 1963 utsänd rundfråga till ett antal museer i Norden gav ett ganska klen resultat, vore det säkerligen möjligt att uppspåra flera lapska kalendrar i museerna. Nationalmuseets 2. afd. i Köbenhavn äger sålunda en ofullständig (15 okt.—24 april) men intressant benkalender, som inte fastnade på kroken därför att frågecirculäret sändes bara till museets 4. afd. (Etnografisk samling). Det framgår i några sammanhang att förf. har haft framför sig åtskilligt fler kalenderstavar med föregiven lapsk proveniens, som dock vid närmare analys visat sig vara osannolik. Endast en är medtagen; den har tillhört sedermera ärkebiskopen Matthias Steuchius, som i tro att den var lapsk tillfogat några marginalnotiser om den i ett Graan-manuskript (i Uppsala universitetsbibliotek, sign. S 165); förf. anser sig kunna visa, att den numera ingår i Nordiska museets föremålssamlingar.

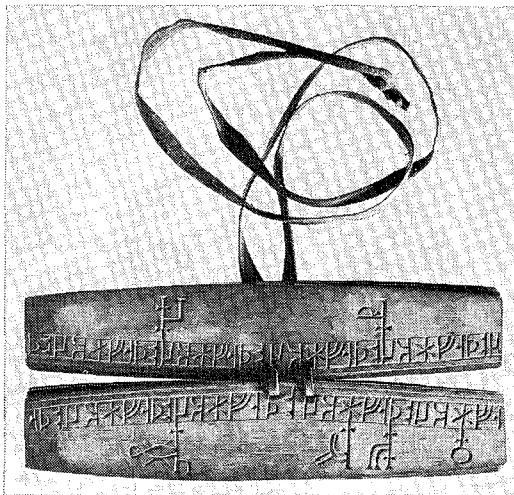
Fem av de nu bearbetade kalendrarna är förut publicerade, en (i enskild ägo i England) redan 1878, de fyra först 1956—64.³ De forskare som tidigare behandlat äldre lapsk tideräkning⁴ har byggt på uppteckningsmaterial erhållet under fältarbete bland samerna och på tidigare publicerade arbeten om den lapska folkulturen och det lapska språket; som ovan antytt har också Graans beskrivning av en runkalender tagits ad notam, men Eiríkr Magnússon's trots nu

föråldrade partier utmärkta publikation har inte fått spela tillbörlig roll. Det är därför förklarligt att Ingall och John Granlund i flera sammanhang slår sina föregångare på fingrarna för deras på bristande kunskap om föremålsmaterialet grundade uttalanden. Förf. har dessutom, noggrannare än någon tidigare gjort det, källkritiskt sammanställt den äldre litteraturens vittnesbörd och tack vare föremålsstudierna lyckats utvinna betydligt mera av detta skriftliga material än föregångarna.

Redan i inledningen (s. 7—10) påpekar förf. att de slutsatser som tidigare forskare dragit av Graans framställning och av Matthias Steuchius marginalnotiser, vilka ibland av förbiseende tillskrivits Graan själv, måste betraktas som osäkra. Undersökningen har visat att den av Graan beskrivna kalendern icke är typisk för den centrala lapska traditionen och att Steuchius marginalnotiser saknar värde i sammanhanget: den runkalender, av vilken han återger två veckor, har gyllental och är således heller icke representativ för lapsk kalendertradition, där gyllentalen generellt är okända. Om förf. verkligen har återfunnit Steuchius runkalender på skivor i den kalender som numera bär inventarienumret 175.078 i Nordiska museets samlingar, är den i stället ett exempel bland många andra på avigsidan av 1600-talets antikvariska intresse för runstaven: när man inte har kunnat skaffa sig en "äkta" runstav, låter man kopiera en sådan, och fel av olika art uppstår därför att kopisten inte riktigt fattar runkalendariets inre sammanhang; i en specialundersökning (kap. 4: 4, s. 38—40) söker förf. leda i bevis, att kopisten i detta fall har haft en uppländsk stav av svärdsform som förlaga

⁴ K. B. Wiklund: Om lapparnas tideräkning (Samfundet för Nordiska museets främjande. Meddelanden. 1895 och 1896. Stockholm 1897. S. 3—27); A. Korhonen: Suomalaisten vanhasta ajanlaskusta (Helsinki 1915; ingår i Suomi IV: 14); U. Harva: Über die Zeitrechnung der finnisch-ugrischen Völker (Sitzungsberichte der Finnischen Akademie der Wissenschaften 1938, Helsinki 1941, s. 45—60); T. I. Itkonen: Suomen lappalaiset vuoteen 1945 (Porvoo-Helsinki 1948), kap. 36: 2 (en tidigare version "Suomen lappalaisten ajanlasku" i Virittäjä, årg. 49, 1945, s. 233—244, 304—305); H. Grundström: Folklig tideräkning i Lule lappmark (Dialektstudier t. Gunnar Hedström, Uppsala 1950, s. 47—62, även i Svenska Landsmål 1950).

³ Eiríkr Magnússon: On a runic calendar found in Lapland in 1866 (The Cambridge antiquarian society's communications 1878); Auvo Hirsjärvi: A runic calendar from Swedish Lapland in the Pontifical missionary and ethnological museum (Annali Lateranensi 1956); Karl Ewert Aronson: En runstav från Vettasjärvi (Keinosuando hembygdstidning 1957—58); A. Hirsjärvi: Drei lappische Kalender (Suomen museo 1964).

1. Lapsk runkalender. Privat ägo. Består av sju träskivor som tidigare (1944) var sammanhållna med en läderrem. De här avbildade sidorna omfattar 3—31 juli (nederst) och 1—31 aug. Markerade med helgdagstecken är 13/7, 22/7, 25/7, 29/7, 10/8 och 24/8. Längd 21,7 cm. Foto Nordiska museet.

men att beställningen har gällt en runkalender på skivor. Det är ytterligare några kalendrar i det studerade materialet som förf. bedömer som beställda kopior. Ett kort kapitel (kap. 8, s. 102—104) är ägnat dessa förhållanden. Det framhålls att trots den grumliga bild av den lapska kalendertraditionen som sådana kalendrar uppvisar, de dock har vetenskapligt värde tack vare de reminiscenser de ger av originalen. I ett fall, de kalendrar som förf. benämner nr 1 och nr 2, synes både original och kopia föreligga i det studerade materialet, även om vissa felristningar skiljer dem åt. Man vet att Carl Axel Gottlund kopierade eller lät kopiera nr 1 år 1822, och förf. är övertygad om att nr 1 är det kopierade originalet (s. 103). Egendomligt nog behandlar förf. nr 1 och nr 2 ändå som två skilda kalendrar. Om nr 17 (i Oldsaksamlingen, Trondheim) vill anmälaren också uttala misstanken att den är en antikvitetsälskares kopia. Träslaget är bok, som såvitt känt inte växer i de delar av skandinaviska halvön där samer har vistats.

Inledningen slutar (s. 10) med en förteckning över de i arbetet behandlade kalendrarna, numrerade 1—7, 9—24, 26—28 och 30. Man misstänker att förf. under loppet av undersökningen fun-

nit anledning att utesluta tre kalendrar men så lär icke vara fallet. I helt annat sammanhang (s. 176) meddelas, att numren i fråga "inte behövt tas i anspråk", dvs. kalendrarna har inte räckt till för det på förhand uppgjorda nummersystemet. En föremålskatalog, i vilken varje enskild kalender särskilt beskrives i ord och bild, återfinnes först efter den egentliga undersökningens slutkapitel och utgör bokens kap. 9 (s. 105—175). Här anförs kataloguppgifter från äldre inventarier, och de beskrivningar, som några av kalendrarna redan tidigare blivit föremål för i litteraturen, och den brevväxling, som de gett anledning till, citeras och kommenteras. Varje kalender är fullständigt fotograferad och dessutom uppritad med angivande av data för de upptagna märkedagarna av R. Teleki och Ingrid Vallin, båda skickliga medarbetare vid Nordiska museets institut för folklivsforskning. Mycket av det som säges om kalendrarna på dessa sidor är redan sagt tidigare i boken. Det är ju fördelaktigt att kunna finna uppgifterna på ett ställe men man kan fråga sig, om inte arbetets disposition blivit bättre, om föremålskatalogen placerats i början.

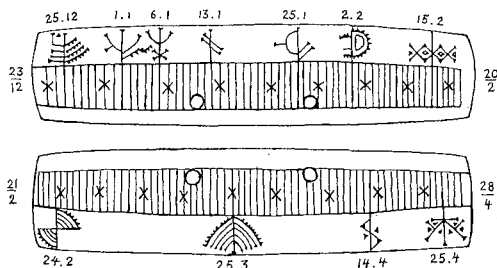
Undersökningen börjar med en kort redovisning av kalendrarnas yttre habitus (kap. 1, s. 11—15). Tre är runstavar med kvadratisk genomskärning, motsvarande de "käppar" som Pehr Högrström säger sig ha sett i ett fåtal fall. Övriga är skurna av fyra, sex, sju eller åtta skivor av trä, ben eller ben-horn av ren med hål för en rem eller ett band, som har hållit ihop skivorna med långsidorna mot varandra, fig. 1. Erik Plantinus säger generellt, att det använda träslaget är björk (Sv. Lm. XVII.4, s. 28), vilket har bekräftats vid av Träforskningsinstitutet företagen undersökning. Sju av skivkalendrarna använder icke runor utan enkla streck som dagmärken, jfr fig. 2. I annat sammanhang (s. 86 o. 94) påpekar förf. att kyrkoherden J. A. Nensén i en uppteckning beskriver en lapsk "rime" av ett tredje slag, en alnslång bräda liknande de brädformade streckkalendrarna i Tröndelagen; Nenséns meddelare var från Ranbyn men född av norsklapska föräldrar år 1751. Var den genuint lapsk eller norsk? Typen är icke representerad i det bevarade lapska materialet.

När Graan avritar de lapska kalendrarnas sju dagrunor, påpekar han att de förekommer både rättvända och spegelvända, liksom också "dhe stoore högtjiders och helgedagars uthwijsande Märcken, som skäras antingen öfwer daga Räck-

ningz täcknen eller Nedanföre och inunder". Denna iakttagelse kan bara gälla skivkalendrarna och bekräftas av det bevarade beståndet. Runkalendariet är inskuret i den ordningen att alla skivor skall läsas från vänster till höger, när man uppslag för uppslag öppnar de hopbundna skivorna, på vilka märkedagstecknen alltid vetter åt uppslagets yttre långsidor. Men också streckkalendrarna är i själva verket skurna efter samma system, som uppenbarligen av gammalt kännetecknar de lapska kalendrarna i motsats till skivkalendrar från andra områden i Europa. Anledningen till att förf. är påfallande mångordiga beträffande denna detalj (kap. 3, s. 30—34) torde vara det faktum, att i museisamlingarna ordningsföljden mellan skivorna ofta har gått förlorad eller blivit missuppfattad. Dagradsens, dagstreckens och dagrunornas utformning på de bevarade kalendrarna studerar förf. i följande avsnitt (kap. 4, s. 35—40). Streckkalendrarna markerar sjudagarsveckan med ett kryssat dagstreck var sjunde dag. På ett undantag när (nr 4 i förf:s material) överensstämmer detta särmärkta dagstreckets placering, vad datum beträffar, med den sjunde dagrunan * i de på runkalendrarna markerade veckorna. Runkalendrarna har med få undantag (nr 22 och de stavformiga kalendrarna nr 27 och 28) endast 364 dagar (52 jämna veckor) markerade; bland streckkalendrarna är det också en (nr 4) som saknar årets 365:e dag.

Det lapska kalendersystemet

Olaus Graan hävdar, att det lapska kalenderåret tog sin början den 1 januari, Pehr Högström uttrycker detsamma genom att säga att veckoräkningen utgår från nyårsdagen, och till dessa auktoriteter har forskarna i allmänhet anslutit sig, K. B. Wiklund dock med viss reservation. En enda äldre författare säger något annat, det är Per Alstadius, som var pastor i Kvikkjokk vid tiden för Linnés besök där och som efterlämnat en liten tämligen spekulativ uppsats om lapparnas stjärnkunskap och kalendariska prognostik, vilken trycktes i *Lärda Tidningar* 1750. Alstadius, som enligt herdaminnet under 30 års tjänst i Lappmarken inte lärde sig att utan tolk förrätta sina ämbetsysslor, är kanske inte den bästa tänkbara källan, men det förtjänar dock att anföras, att enligt honom lapparna började sitt år från vintersolståndet (som på hans tid inföll den 11 december). Förf. konstaterar att den övervägande

2. Lapsk streckkalender. Tillhört Joh. Ihre. Privat ägo. Består av fyra benskivor sammanhållna med tvinnade läderremmar. De här avbildade sidorna omfattar 23 dec.—28 april. Att de tre första veckorna på den undre skivan endast har 6 dagstreck visar att det här är fråga om en kopia som inte varit i praktisk användning. Längd 9,6 cm.

majoriteten av de bevarade lapska kalendrarna i själva verket begynner på någon av dagarna den 16—24 december och att ej mindre än elva (eller tolv, om man räknar nr 1 och nr 2 som två olika kalendrar) streck- och runkalendrar börjar med en dag som betecknas med *. Detta är utgångspunkten för en ingående diskussion av det lapska veckokalendariets uppbyggnad och funktion, som förf. skjutit in i framställningen som kap. 2 (s. 16—29).

I närmaste samband med det lapska kalendariets årsbegränsning står frågan, hur samerna har kunnat följa det julianska året med hjälp av kalendrar med bara 364 dagmarkeringar. Redan Eiríkr Magnússon kämpade med problemet och gjorde samma misstag som senare forskare: han blev övertygad om att årets sista, 365:e dag saknades och uteslöt vid transkriptionen av sin lapska runkalender den 31 december trots att denna dag faktiskt är markerad och trots att nyårsdagen och trettondagen därigenom kom att felaktigt falla på den 2 resp. 7 januari. Först Ingalill och John Granlund har kommit på lösningen tack vare det stora antal kalendrar med sjudagarsveckorna markerade i oavbruten följd från december in i januari som det har varit möjligt för dem att komparativt studera. Lösningen är enkel och som i fråga om alla enkla och uppenbart riktiga lösningar undrar man över att ingen har funnit den tidigare. Det ingår i det julianska kalendariets konstruktion att när det är skottår, den 24 och 25 februari får samma dagbokstav. Runkalendariet har övertagit systemet genom att läsa den 24 och 25 februari på samma

dagruna: man "hoppa jämfota" på den, som det lapska språket fyndigt uttrycker det (jfr eng. leap-year). Därigenom vinner det perpetuella 365-dagarskalendariet skottårets 366:e dag. Samma metod har uppenbarligen nyttjaren av den lapska 364-dagarskalendern begagnat vid det civila årsskiftet. Han vinner den 365:e dagen genom att "hoppa jämfota" den 1—2 januari eller vanligare, vilket är det mest intressanta, den 6—7 januari. Detta framgår av förhållandet mellan dagrunorna och nyårs- resp. trettondagens festtecken med tillhörande vigilietecken dagen före (om dessa se nedan). Förf. belyser sina iakttagelser genom att hänvisa till Graans, Tornæus och Högströms uppgifter om hur samerna undervisades av sina präster om söndagsrunebytet vid skottdagen och vid årsskiftet den 1 januari och om det kommande årets kalender överhuvud taget, vilket skedde under jul- och nyårshelgen, som var en stor lapsk kyrkhelg. Dessa lappmarksprästers upplysningar utgör f. ö. ett lärorikt konkret vittnesbörd om hur den kristna kyrkan begagnar sig av kalenderstaven för att få menigheten i en glesbygd att korrekt iakttaga kyrkoårets helger.

När det är fråga om streckkalendrarna, saknar begreppen söndagsbokstav och söndagsbokstavsbyte relevans, och det är därför ej adekvat att såsom förf. gör (s. 18, 95 och 117) i detta sammanhang bruka dessa termer, vilket verkar förvirrande i den eljest klara framställningen. Den enda streckkalender med bara 364 dagar som förf. känner (nr 4) har vid dagstrecket för den 13 januari en kombination av två märkedagstecken, vilket visar att den "hoppa jämfota" på samma sätt som runkalendrarna men först den 13—14 januari. Detta styrker å andra sidan förf:s tolkning av hur söndagsrunebytet äger rum på runkalendrarna. Övriga streckkalendrar med 365 dagstreck har en åttadagsvecka mellan den 30 december och den 7 januari — i likhet med de estlandssvenska (anmälaren känner endast en som har åttadagsveckan mellan den 23 och 31 december)⁵ — och man torde få tänka sig att man under denna vecka räknar sju dagstreck från det streck, som där betecknar söndag, för att få fram hur många streck från det kryssade dagstrecket under följande år söndagen infaller.

⁵ Denna detalj beröres icke i anmälarens undersökning av de estlandssvenska träkalendrarna i Svio-Estonica 1962.

Förf. påpekar, att ett extra dagstreck understundom tillfogats också på runkalendrarna med 364 dagar, och menar att det gjorts av någon som ej har förstått systemet. Det kan väl också tänkas, att denne någon har gjort det, därför att han har varit van vid streckkalendrarnas åttadagsvecka.

Kalendrar med endast 364 dagmarkeringar är icke någon specialitet för samerna, tvärtom är det ett kännetecken som förenar det lapska kalendariet med äldre samnordisk kalendertradition. Bland de svenska runstavarna finns en hel grupp med uppländsk proveniens som icke markerar den 365:e dagen vid årsskiftet trots att deras kalendarium börjar den 1 januari. Nils Lithberg avbildar i *Computus* (s. 91) dagarna kring årsskiftet på två runstavar från Dalarna resp. Jämtland, vilka måste läsas efter samma metod som förf. nu visat ha tillämpats på de lapska kalendrarna, men varken Lithberg eller utgivaren av *Computus* kom på den rätta förklaringen. I detta sammanhang ville Lithberg dock bara belysa, vad som kan ligga bakom några anomalier i gylentalens placering vid det civila årsskiftet, vilka kännetecknar vissa grupper av runstavar.

Den mest omskrivna formen av ett 364-dagars år i Norden är dock det förkristna isländska veckoåret, som enligt Are Frodes berättelse i *Íslendingabók* om Torsten Surts kalenderreform bestod av 52 veckor à 7 dagar. Kalenderreformen innebar ett försök att med vissa intervaller infoga ytterligare en vecka i kalenderåret för att anpassa detta bättre till solåret. Efter Islands kristnande sammanjämkades det inhemska kalenderåret med kyrkans julianska år, så att de ända till vår tid har kunnat brukas jämsides på Island. Gustav Bilfinger sökte 1899 visa, att Ares berättelse var ren dikt, men hans argumentation blev grundligt vederlagd av Erik Brate, Natanael Beckman och Martin P:n Nilsson (se den senares *Primitive time-reckoning*, Lund 1920, s. 78—80). Såvitt undertecknad har kunnat finna, är Eiríkr Magnússon den förste som sammanställer en lapsk 364-dagars kalender med det isländska veckoåret före Torsten Surts reform. K. B. Wiklund förbigår detta uppslag och Arvo Korhonen tar avstånd från det: han hade helt övertygats av Bilfingers bevisföring. Dessutom vill han som historiker icke acceptera ett sammanhang, där man från det geografiska mellanledet, islänningarnas moderland Norge, icke har något som helst historiskt material som skulle tyda på förekomsten av ett veckoår också där. Tidsav-

ståndet erbjuder för Korhonen lika oövervinnliga svårigheter. När Nils Lithberg i några i denna tidskrift 1944 posthumt tryckta föreläsningar tangerade ämnet (Rig, årg. 27, s. 156), såg även han här de svaga punkterna i teorien om ett samband och hänsköt till kommande forskning att bringa nytt material i dagen till stöd för denna. Måhända skulle en lika noggrann analys av de bevarade norska kalenderstavarna som den Ingalill och John Granlund har företagit av de lapska förstärka teoriens underlag. En preliminär jämförelse mellan dem och några norska streckkalendrar i Nordiska museets samlingar, som de redovisar i sitt arbete s. 94—95, synes tyda på viss samhörighet just i veckomarkeringen.

Av speciellt intresse i sammanhanget är de fyra runkalendrar på åtta skivor som uppdelar året i 13 fyraveckorsperioder, så att varje för kalendariet använd sida rymmer jämnt fyra veckor börjande med dagrunan ✱. Dessa ägnar förf. en särskild analys (s. 25—29), kanske något vittsvävande,⁶ mot bakgrund av Pehr Högströms kortfattade beskrivning av skivkalendrarna (1746, s. 168), som bl. a. innehåller: ”emedan på hvar sida af bräderna äro mäst fyra veckor, som de kalla en månad, så blir efter deras räkning 13 månader i året.” Uno Harva (1938/1941/, s. 46 ff) ansåg denna upplysning vara ren spekulatation trots att inhemska månadsnamn till ett antal av 13 verkligen är belagda i lapska språket; J. K. Qvigstad (Beiträge zur Vergleichung des verwandten Wortvorrathes der lappischen und der finnischen Sprache, 1883, s. 166) kallar dem ”veckomånader”. De ovannämnda fyra skivkalendrarna utgör en konkret bekräftelse av Högströms uppgifter. Det lapska 13-månadersåret har förklarats vara ett relikt av en lunar kalender och har jämförts med månånaderna hos de subarktiska folken i norra Ryssland och Sibirien. Serierna av månadsnamn hos dessa folk avspeglar i viss utsträckning samma företeelser i naturens årliga kretslopp som givit namn åt samernas tretton månader men det föreligger dock knappast några direkta motsvarigheter. Ätminstone ett månadsnamn, kuowamanno, är gammalt lån från de nordiska språkens göjemånad, isl. göi; starka skäl talar för att göi är ett relikt av en

samskandinavisk åtminstone under vinterhalvåret brukad följd av månånader. De lapska månadsnamnen synes präglade mera av samernas egen miljö och kulturella relationer med de nordiska grannfolken. Förf. yttrar sig inte i detta avsnitt om månadernas roll i den lapska kalendern men återkommer i slutet av arbetet (s. 97) till frågan och synes då mena, att månaderna uppkommit och infogats i veckosystemet såsom 4-veckorsmånader först på ett stadium, då detta börjar anpassas efter kyrkans julianska år. Räkningen i julianska månader, heter det, accepterades inte, och detta synes de bevarade kalendrarnas uppställning av kalendariet visa, men att först den kristna julianska kalendern med sina månader av växlande längd skulle ha inspirerat till skapandet av 4-veckorsmånader med inhemska namn synes knappast rimligt. Enligt anmälares mening bör man dra parallellen med den inhemska isländska kalendern, som i sin historiska utveckling också uppvisar en motsättning mellan veckoår och månadsindelning, vilken den isländska komputistiken med all sannolikhet övertagit från moderlandet Norge och försökt att jämka ihop genom att tillskapa tolv regelbundna 30-dagarsmånader + 4 extradagar (”aukanætr”). Den julianska kalendern har troligen tjänstgjort som förebild men någon form av äldre månkalender, om också fragmentarisk, har säkerligen ingått i det material de isländska komputisterna haft att arbeta med. Uppgiften hämtade ur senare isländsk folktradition tyder på att också på Island fyra veckor kunde räknas som en månad, en naturlig sammanjämkning av veckoräkning och månader med uppenbart folklig prägel.

Hur och när fick lapparna sin kalender?

Man beträder emellertid osäker mark, när man vill bilda sig en uppfattning om de kalendariska traditioners ålder, vilka utformat det lapska kalendariet och i mer eller mindre ursprungligt skick kan avläsas i de bevarade kalendrarna. Att veckoåret i lapsk tappning i botten icke är inhemskt står klart. Samernas veckokalendarium och det isländska veckoåret är båda utlöpare av en kulturström, som enligt vad språkhistoriska fakta ger vid handen redan före kristendomens utbredning till germanerna förde sjudagarsveckan med sina på astrologiska spekulationer grundade dagnamn från det romerska riket till mellersta och norra Europa. Veckodagarnas

⁶ Röt månadsens markering i de svenska almanackorna, som utredes s. 27, förefaller knappast relevant i sammanhanget.

namn hos de germanska (och för den delen också de romanska) folken vittnar ännu därom. Denna förkristna planetvecka, vars första dag regerades av Saturnus (jfr eng. Saturday 'lördag'), hade slagit så djup rot hos dessa folk, att dagnamnen i de flesta nationalspråken levde kvar även i den överlagrade kristna veckan, som inleddes med söndag (kallad dies dominica, Herrens dag, medan de övriga dagarna var numererade feria secunda etc.). Märkligt nog är däremot ordet vecka ett inhemskt germanskt ord; det betyder växling, turordning (så i det äldsta belägg vi har, nämligen i Wulfilas bibel), och språkforskare och etnologer har ansett ordets specialbetydelse 'sju dagar' vara lätt att förklara med hänvisning till månens växlande gestalter, månens fyra kvarter. Veckan skulle således vara en urgammal underavdelning av mån månaden, och Kustaa Vilkuna tvekar icke att vända på förhållandet mellan veckan och veckodagsnamnen och framställa saken så, att planetveckans dagnamn lätt accepterats i en redan föreliggande mån månad à fyra veckor (Folk-Liv 1957—58). Men steget till ett kalenderår uppbyggt av det ena eller andra slaget av veckor är stort, och man måste konstatera, att språkhistorien icke ger oss någon hjälp att lösa frågan, om detta steg tagits i Skandinavien och var och när detta i så fall skett. Vad samernas veckokalendarium beträffar, har förf. flerstädes (s. 24, 97 f) uttalat övertygelsen, att det förelegat utbildat redan före deras första kontakter med kristen samhällsorganisation. Denna uppfattning påverkar också bedömningen av ben- och träkalenderns ålder som kulturinventarium hos samerna, eftersom ett veckoår under deras livsbetingelser knappast kan föreställas fungera utan dylika kalendariska hjälpmedel. Detta hindrar ju inte att förebilden till veckokalendariet kan ha hämtats från ett skandinaviskt grannfolk, som direkt eller indirekt influerats av den kristna kalendern.

Ett förhållande som skulle kunna berättiga oss att förutsätta ett veckoår och en kalenderstav utan kristna märkedagar som grund för det kalendarium vi har på de bevarade lapska kalendernarna är att veckan har haft en så stor betydelse som tidsenhet för samernas arbetsliv, att de har givit varje vecka i året ett särskilt namn. Linné (1913, s. 158) och Högström (1746, s. 169 f) är våra äldsta källor för veckonamnen. Högström utgav dessutom 1748 en sedan många gånger omtryckt lapsk katekes, som s. 31 ff avslutas med

en kalender och praktika inrättad för de renskötande samernas arbetsår, vilken bör jämföras med dessa källor. I en exkurs (kap. 10 b, s. 177—181) har förf. sammanställt Linnés och Högströms namnlängder och infogat uppgifterna i katekesen med svensk översättning av Bo Sommarström och Bo Wickman. Veckonamnen har i viss utsträckning (sommurveckorna) varit levande fram till våra dagar i de lapska dialekterna (Grundström, Itkonen). Wiklund trodde (1897, s. 13), att en utbildad serie av veckonamn inte kan påträffas hos något i geografiskt eller etnografiskt hänseende närstående folk. De flesta till oss traderade veckonamn an knyter till kyrkoårets märkedagar. Förf. menar, att de har ersatt äldre benämningar som har anknutit veckoåret till olika företeelser i naturåret eller i arbetslivets årscykel, och stöder denna åsikt på förekomsten i serien av ett mindre antal veckonamn av just denna typ: sålunda heter hos Högström 15:e veckan "suwija" (sommarnätterna), 28:e veckan "kaskakes" (mitten av sommaren), 33:e veckan "orjek-wacko" (tvåårskalvarnas vecka), 41:a veckan "dalwija" (vinternätterna) och 42:a veckan "meiwa-wacko" (veckan då ekorn blir fullhårig). Itkonen ger ytterligare några exempel ur senare lapsk tradition från norra Finland. Gentemot Wiklund kan anföras, att även svensk folktradition ger några exempel på veckonamn som ansluter till en märkedag i kalendern såsom pålsmässveckan och joelveckan. Martin P:n Nilsson har framkastat (Nordisk Kultur XXI, s. 109), att det skulle vara möjligt att därav draga slutsatsen att samerna i detta hänseende har bevarat en eljest i Sverige bortlagd sed. I själva verket har vi i medeltida s. k. veckokosträkenskaper belägg för att veckorna benämndes efter en närliggande helgondag eller söndag (se anmälares artikel Tideräkning i Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid, band XVIII). Förebilder för denna typ av veckonamn har sålunda stått till buds.

Vid undersökningen av Högströms veckonamns längd finner förf. ett par tre anomalier, i det att den namngivande dagen inte faller inom vederbörande vecka. Som ovan nämnts, säger Högström att veckoräkningen utgår från den 1 januari ("Sina Weckotal begynna de från Nyårsdagen"). Den första veckan, "Loppatie-wacko" (trettondagsveckan), omfattar sålunda dagarna 1—7 januari och den andra, "(K)nutti-wacko" (Knutsveckan), 8—14 januari. Han ger alltså veckorna fasta data i det julianska kalenderåret,

och de överensstämmar då med kyrkoårets veckor bara när året börjar med söndag. I detta sammanhang vill anmälaren påtala, att förf. först s. 98 kommer på tanken att påpeka skillnaden mellan det lapska veckoårets "räkningsvecka" och lapparnas "religiösa vecka"; det hade ökat framställningens tillgänglighet, om läsaren fått skillnaden klar för sig redan s. 23—24. Eftersom Knutsveckan är uppkallad efter Kanutus dux den 7 januari (icke efter Tjugondag Knut, som Ernst Klein säger i *Fataburen* 1923, s. 59), antager förf., att en dags förskjutning av det lapska veckoåret har skett, när det en gång i tiden sammanjämkades med det julianska kalenderåret med nyår den 1 januari, och att "räkningsveckorna" ursprungligen började en dag tidigare än vad Högström anger. Med denna hypotes, som s. 98 blivit ett faktum, löser sig också övriga anomalier i veckonamnslängden. På runkalendern kommer då "räkningsveckorna" att alla börja med dagrunan ✱, som på streckkalendrarna är placerad på samma data och enligt förf:s antagande där markerar veckans inledningsdag. Ej mindre än tolv (eller elva, om man räknar nr 2 bara som en kopia av nr 1) skivkalendrar börjar sitt kalendarium med en så betecknad dag. Olaus Graan lämnar den märkliga uppgiften, att de sju dagrunorna, som han ställer upp i ordningen ✱ ኂ etc., på lapska hade fixerade namn efter den kristna veckans dagar, varvid ✱ kallades söndag, ኂ måndag etc. (utan att kommentera den förvirring, som man tycker skulle uppstå, när varje dagruna i viss ordning under en 28-årsperiod skall tjänstgöra som söndagsruna i det kyrkliga kalenderåret, något som inte heller förf. gör). Förf. anser att Graans uppgift dock är trovärdig och bekräftas av Linnés uppgift om den runkalender han såg under Lapplandsresan (s. 170): "årets almanacka begynnes fredag före jul." Detta namnskick måste sammanhånga med "räkningsveckan" i dess ursprungliga form, och förf. frågar sig, om inte Graans uppställning av de sju dagrunorna är en reminiscens av en vecka, som började med lördag, och tänker då på den ovan berörda planetveckan. Det är onekligen otroligt djärvt av förf. att framkasta, att denna lördagsvecka skulle vara en sista utlöpare

av senromersk kalendertradition.⁷ Samtidigt åberopas i detta sammanhang (s. 23) Pehr Högström, som säger att lördagen är helig hos samerna. Samuel Rheen, Per Alstadius och Pehr Högström har samstämmiga men något olika formulerade uppgifter om lördagens helgd. Alstadius säger sålunda: "Sina veckor hafwa de begynt räkna ifrån kläckan tålf natten mellan Fred- och lögerdagen till samma tid nästföljande, och om Lögerdagen fihrade de sin Sabbath." Senare i arbetet (s. 98 not 43) anser emellertid förf. detta uttalande syfta på den "religiösa veckan". Förf:s historiska spekulationer förefaller anmäla- ren inte hänga riktigt ihop på denna punkt.

De lapska kalendrarnas geografiska orientering

Kap. 5—6 (s. 41—79) är ägnade de bevarade kalendrarnas fest- och märkedagar och vad dessa kan förtälja om det lapska kalendariets förhållande till den kyrkliga traditionen i de tre stift, Nidaros, Uppsala och Åbo, som kan förutsättas ha påverkat valet av märkedagar. En jämförelse med de medeltida stiftskalendarierna är ett självklart element i varje undersökning av folkliga kalenderstavar och i fråga om de lapska kalendrarna av särskilt stort intresse, eftersom uppgifter om de enskilda föremålens härkomst i de allra flesta fall saknas. En sådan jämförande undersökning borde kunna bidra till att avhjälpa denna brist och bekräfta eller vederlägga den av flera forskare (Harva, Grundström, Vilksuna) tämligen kategoriskt uttalade uppfattningen att lapparna fått sin kalender från Finland.

De skiljaktigheter mellan de tre stiftens liturgiska kalendarier som visar sig ha betydelse i sammanhanget är i korthet följande. Nidaros skiljer sig från Uppsala och Åbo genom att bl. a. fira Brictiva den 11 januari (har strukits i de tryckta liturgiska böckerna från medeltidens slut men har haft en mycket stark folklig förankring i Norge), Magnus Orkneyjarl den 16 april och Olavs translation den 3 augusti. Uppsala ärkestift var ensamt om Eriks translation den 24 januari, Åbo-stiftet om Henriks translation den 18 juni, och Åbo firade dessutom Henrik den 20 januari, Margareta den 13 juli och Anna, Jungfru Marias moder den 15 december i motsats till de två öv-

⁷ När förf. säger att den romerska kalendern på 300-talet övergår från att beteckna Saturnus dag med A enligt "gammal kontinental tradition" till att kalla A för solens dag är detta att förvända

sammanhanget. Den åberopade Henri Stern (*Le calendrier de 354*, diss. Paris 1953, s. 50) menar helt visst icke så (jfr s. 55 not 4 i hans arbete).

riga stiftet, som hade förlagt Henrik till den 19 januari, Margareta till den 20 juli och Anna till den 9 december.⁸

Den jämförande undersökningen ger ett ganska intressant resultat. Ett litet antal runkalendrar — de tre stavkalendrarna och tre av runkalendrarna på skivor — visar tydligt Åbo-traditionen genom att markera Henrik, Margareta och Anna på de för denna kännetecknande dagarna och dessutom Henriks translation den 18 juni. Och för denna mindre grupp gemensamt är också att Eriks och Olavs translationsdagar saknas. Till denna grupp ansluter också Olaus Graans runstav, som tidigare forskning redan framhållit, men förf. bestrider att gruppen är typisk för lapsk kalendertradition. Den helt övervägande majoriteten av skivkalendrarna är nämligen västligt eller snarare samskandinaviskt orienterad. Alla streckkalendrar och övriga tolv runkalendrar har Olavs translation den 3 augusti, de flesta Brictiva den 11 januari och Eriks translation den 24 januari, och när Henrik och Margareta är markerade, är de placerade på den 19 januari resp. den 20 juli. Men samtidigt som denna majoritet sålunda står i tydlig motsättning mot de Åbo-påverkade kalenderstavarna kännetecknas den på en punkt av synkretism, i det att Anna firas både den 9 december på svenskt-norskt vis och den 15 december på finskt vis! Förf. ägnar detta firande av Anna ett särskilt kap. 6 (s. 76—79) och diskuterar det eventuella sammanhanget med den starka ställning Anna har i lapsk folktradition. Förf:s slutsats av undersökningen är att det karaktäristiska för lapsk kalendertradition är dess öppenhet för inflytelser från alla tre stiftet. Ytterligare ett exempel på denna traditionsblandning lämnar den ovan nämnda benkalendern i Nationalmuseet i Köbenhavn, som firar Magnus den 16 april på typiskt norskt vis, samtidigt som

⁸ I detta sammanhang måste anmälaren rätta en felaktig formulering angående Anna-dagen i Åbo stift i uppsatsen *De estlandssvenska kalenderstavarna*, som förf. flestades citerar. Som förf. mycket riktigt anför i sitt arbete s. 79 med hänvisning till art. Anna i *Kulturhistoriskt lexikon*, är Annafirandet den 15 dec. redan belagt i ett finskt kalendarium från 1300-talets slut. Åbo-biskopen fick rätt att bibehålla (alltså icke flytta, som under-tecknad säger) firandet av Anna på denna dag, när de svenska stiftet och Nidaros under 1400-talets förra hälft förlade det till den 9 dec.

Henrik är markerad på aboensiskt vis den 20 januari.

En i anmälares tycke kännbar brist är att förf. icke till sitt arbete har fogat en sammanställning av samtliga på de lapska kalendrarna utmärkta märkedagar med namnen angivna och åtföljda av uppgift, vilka kalendrar som har dem och i vilka stifts kalendarier de återfinns. Ett sådant årskalendarium har icke gjorts överflödigt av "Översiktstabell", den utomordentligt nyttiga och omsorgsfullt gjorda sammanställningen av tecknen på samtliga medtagna kalendrar under årets alla dagar, en två meter lång och 25 cm hög mellan s. 176 och 177 inhäftad bilaga med drygt 11 000 tecken. Dess knappa kommentar (s. 176) utgör kap. 10 a. Det hade bl. a. underlättat jämförelsen med de av Olaus Graan och Pehr Högström anförda uppgifterna om märkedagarna i lapparnas kalendarium, vilka förf. i ett särskilt avsnitt (s. 69—72) källkritiskt granskar mot bakgrund av föremålsbeståndet. Förf. finner icke någon kalender som helt överensstämmer vare sig med Graans runstav eller med Högströms uppgifter 1746 och 1748. Vad den senare beträffar, påpekar förf. att Högströms visitationsresor sträckte sig över ett så stort område av Lappmarken (från Utsjoki i norr till Lycksele i söder) att det är sannolikt att hans sammanställning bygger på uppgifter från olika traditionskretsar.

En specialtabell s. 49 redovisar vigilietecknen (som givetvis återfinns också i den stora översiktstabellen), streck med två eller flera kvistar före vissa märkedagar. Kalenderstavarnas vigilietecken representerar en icke längre meningsfull medeltida tradition. Att en festdag firades med vigilia, hade inneburit att den inleddes med en nattlig gudstjänst kvällen före och att man fastade på helgdagsaftonen mer eller mindre strängt beroende på festdagens högre eller lägre dignitet. S. 54 redovisas samtliga fall av "graderade" vigilior, dvs. vigilietecken med mer än två kvistar, och i sin ambition att behandla varje tecken som kan ha haft kalendarisk betydelse diskuterar förf., om inte graderingen avspeglar de ursprungliga vigiliestornas olika vikt. Reformationen avskaffade fastebudet och det är därför ej så märkvärdigt att det är svårt att draga några väsentliga slutsatser av markeringen av vigilior på de lapska kalendrarna, som varierar från 0 till 41; man ser att traditionen befinner sig i sönderfall. Den nästan alltför stora möda förf. har nedlagt på det jämförande stu-

diet av denna detalj ger dock ett betydelsefullt resultat, nämligen att de kalendrar som de av andra skäl menar vara det centrala beståndet också i detta hänseende ansluter till Nidaros och Uppsala stifts liturgiska traditioner, medan den Åbo-påverkade minoriteten på samma sätt står Åbo nära även härutinnan.

När det gäller märkedagstecknens utformning (kap. 5: 3, s. 56—68), intresserar sig förf. särskilt för att fastställa, om det finns några emblematiske, "föreställande" tecken, om något system kan spåras i utformningen av tecknen för samhöriga festdagar och om det är möjligt att gruppera de bevarade kalendrarna med hjälp av teckenformerna. Det är tio skivkalendrar och de av Graan avritade märkedagstecknen som grundligt analyseras. Resultatet blir att streckkalendrarna så gott som helt saknar "föreställande" tecken och att teckenformerna uppvisar en annan tradition än runkalendrarnas. Vissa tecken synes hännyta inte på den kyrkliga festdagen som sådan utan på en till dagen i fråga knuten profan tradition. Vissa kalendrar liknar varandra i avseende på tecknens utformning, vilket senare i arbetet kan utnyttjas för att gruppera kalendrarna inbördes. Vissa kalendrar har korresponderande "årstidstecken", dvs. tecken som utmärker årets vändpunkter.

Vilka är då dessa enligt de lapska kalendrarna? Det är för det första de kända nordiska ingångsdata för sommar- och vinterhalvår den 14 april och den 14 oktober, vilka Högström kallar "kese-ija" (sommarnatt) resp. "talw-ija" (vinternatt). Dessa dagar låg på hans tid omkring fem veckor senare än vår- och höstdagjämningarna. Alla kalendrar, vare sig de tillhör gruppen streckkalendrar eller de är runkalendrar, markerar dem — på två runkalendrar står dock tecknet i fråga vid den 15 oktober. Förf. framhäver s. 97 att denna halvårsindelning inte har haft någon som helst betydelse för kalendariets uppställning på de lapska kalendrarna i motsats till vad fallet är på de allra flesta norska kalenderstavarna och på åtskilliga runstavar från Dalarna. Kalendern i Högströms katekes förlägger sommarhalvårets mitt, "kese-quoted" (mittsommars), till den 11 juli och midvinter, "talwe-quoted", till den 8 februari. En enda kalender (nr 3) har ett speciellt tecken för den sistnämnda dagen men kan av flera skäl antagas vara påverkad av Högströms katekes, eljest har ingen av de bevarade kalendrarna något "årstidstecken" på dessa

dagar. Vi finner i stället ett sådant tecken för midvinter den 13 eller 14 januari och för "mittsommars" den 14 eller 15 juli, alltså i den 28:de veckan som Högström 1746 kallar "Deras rätta Midsommars (Kaska-kes) vecka", och vi erhåller sålunda full symmetri i årets fyrdelning. En intressant iakttagelse gör förf., när de konstaterar att alla runkalendrar men endast en streckkalender markerar midvinter den 14 januari, medan övriga streckkalendrar gör det den 13 januari, och att samma motsättning mellan streck- och runkalendrar föreligger bland de estlandssvenska kalenderstavarna. Olaus Graan placerar "Kaska kassi" på Margareta-dagen den 13 juli men förf. menar, att den aboensiska Margareta-dagen och midsommars inte har något med varandra att göra; "årstidstecknet" förekommer aldrig på Margareta och när det är utsatt den 15 juli, så har Margareta sitt eget tecken. Något alldeles bra argument (anföres av Harva och Viikuna) för att Margareta i Estland och Finland placeras på den dag då sommarhalvåret ansågs passera sin mitt är Graans uppgift således icke.

Sammanfattning

Kap. 7 (s. 80—101) kallas Syntes. Dess syfte säges vara att söka placera de lapska kalendrarna i tid och rum. Förf. vill dels definiera yngre och äldre skikt i den lapska kalendertraditionen — ett problem som de redan flera gånger i den tidigare framställningen berört — dels precisera och nyansera det resultat som undersökningen i kap. 5 av de på kalendrarna upptagna märkedagarna avkastade, nämligen att det finns en mindre grupp som är östligt orienterad i motsats till majoriteten av kalendrarna, som är influerad av Nidaros och Uppsala stiftskalendrar. Med ett flertal ganska sinnrikt utarbetade diagram sammanställer förf. egenskaper som kännetecknar de enskilda föremålen och får på så sätt fram vissa kombinationer av kriterier, som ger ökad möjlighet att bestämma en kalenders proveniens och den miljö där den hört hemma. De karaktäristiska förf. utnyttjar hänför sig till materialet (trä eller benhorn), ornamentiken (nord- eller sydlapsk), felskärningar och teckenformer som är gemensamma för två eller flera exemplar, kalendariets begynnelse- och fördelning på skivorna, "årstidstecknens" placering samt valet av märkedagar.

Förf. avgränsar skivkalendrarnas miljö till de renskötande samerna och anknuter härvid till

den diskussion de tidigare i arbetet (s. 21 f, 44 ff, 67 f) fört om den lapska kalenderns funktion och betydelse i arbetslivets årslopp i anslutning till Olaus Graans och Pehr Högströms redogörelser för samernas flyttningar, marknads- och kyrkbesök. De gör det viktiga påpekandet, att de nordnorska streckkalendrarna skiljer sig från de lapska i hela sin utformning — de har stavens form och saknar veckomarkering, och dagstrecken och märkedagsfigurerna är inskurna över stavens hela bredd — och ligger som ett västligare och nordligare bälte utanför de lapska kalendrarna. Genom i förekommande fall nordlappsk ornamentik kan de lapska streckkalendrarna förutsättas ha en nordligare proveniens än runkalendrarna på skivor. De tre stavkalendrarna med kvadratisk genomskärning (nr 26—28) tillhör alla den östliga gruppen. Formen är finsk. En av dem påträffades i Gällivare socken på 1950-talet av Ewert Aronson (numera kyrkoherde i Kiruna), en (dat. 1667) på 1880-talet i en finsk bondgård i Pudasjärvi i Österbotten av en från denna socken stammande Helsingforsstudent, den tredje med årtalen 1691 och 1704 kommer från Uppsala universitets observatoriums 1700-talssamling. De båda förstnämnda hade blivit bevarade på orten tack vare sekundär användning som almått.

Om tänkbar proveniens för denna typ av kalendrar uttalar sig förf. ej i klarspråk. De har blivit något förvirrade av att en i Pudasjärvi på 1700-talet verksam tillverkare av runstavar, som Auvo Hirsjärvi omnämner i Virittjä 1948 (s. 103), av Kustaa Viikuna, ovisst av vilket skäl, satts i samband med denna stav, men de synes ansluta sig till Hirsjärvi, som på tal om Pudasjärvistaven säger (Suomen Museo 1964, s. 56), att den torde vara förfärdigad i svenska Lappland; han känner icke några bevarade lapska kalendrar från finska Lappmarken. Förf. fäster stort avseende vid Tornæus uppgift 1672 (Sv. Lm. XVII.3, s. 38 f), att samerna i Torne och Kemi lappmarker, som behärskade finska språket, på hans tid betjänade sig av det tryckta *calendarium perpetuum* som ingår i det 1653—54 utgivna⁹ finska manualet, i motsats till samerna i väster, som endast hade sina "Rijmspielkar" att tillgå. Men hur förhållandet var före den tiden får vi

⁹ Manuale finnicum utgavs första gången 1630 men beskrivningen synes stämma med 1653 års uppl. Tornæus nämner ej utgivningsåret.

tyvärr ej veta. Man kan tillägga, att T. I. Itkonen från rensamerna i Enare endast känner bruket av engångskalendrar, dvs. karvstickor i vilka man inskurit så många dagstreck som man beräknade åtgå till en viss händelse, varefter man dag för dag skar bort ett dagstreck, tills inga var kvar (Suomen lappalaiset II, s. 489).

Auvo Hirsjärvi har uttalat uppfattningen, att samerna fått sin kalender i samband med den missionsverksamhet som kyrkan från 1300-talet bedrev bland dem. Ingalill och John Granlund vill inskränka denna datering till runkalendern. I sin iver att slå fast, att de forskare har fel som har hävdats att samerna fått sin kalender enbart från Finland, har de glömt att förklara, på vilka vägar Åbo stifts kalendarium nått lapparna. De skulle kanske då ha modifierat sin uppfattning om missionsarbetets betydelse något. När det gäller streckkalendrarna med veckomarkering, som de anser återgår till förra delen av medeltiden, är de öppna för tanken att de första impulserna kommit genom handelsmän och skatteindrivare, som haft behov av att avtala tider med lapparna. Men vi har ju för hela medeltiden och 1500-talet anledning att räkna med sådan icke-kyrklig aktivitet, även från västfinskt håll, i svenska Lappland, "dem alten Expansionsraum der finnischen Erä-Kultur", som Hirsjärvi uttrycker saken just på tal om Pudasjärvistaven. De kontakterna har säkert varit väl så viktiga som missionärer och prästerskap. De bevarade streckkalendrarna har samma kyrkliga prägel som runkalendrarna och uppvisar samma påverkan av stiftskalendarerna och de förändringar dessa undergår under medeltiden. De representerar dock en ursprungligare form av kalender som har blivit kvar längst i norr men som måste ha haft vida större utbredning under äldre medeltid. Förf. ser som deras närmaste släktingar Tröndelagens brädformiga streckkalendrar och de brädformiga streckkalendrarna i Estlands svenskbygder, vilka tillhör ett äldre kulturskikt än de estlandssvenska runkalendrarna på skivor. Är kanske brädan streckkalenderns ursprungsform, som samerna har förkastat av funktionella skäl?

De lapska kalendrararnas särart, som Uno Harva, en forskare med stor auktoritet, ville bestrida, har förf:s undersökning tydligt klargjort. De är medvetna om att det icke är möjligt att draga helt bindande slutsatser om de vägar som lett fram till denna särutveckling av den nordiska kalenderstaven. Lapsk etnologi och språk-

forskning har kanske ytterligare synpunkter på problemet att ge. Men framför allt är de nordiska grannfolkens kalenderstavsmaterial ännu icke så grundligt analyserat som skulle behövas. Förf. borde få den lönen och den glädjen, att Lapska ben- och träkalendrar inspirerar andra forskare att bearbeta och publicera detta föremålsbestånd. Som arbetet nu föreligger, är det kanske inte i alla stycken idealiskt som förebild, om man vill publicera ett större material. Men om undersökningsmetodiken är intet annat än gott att säga. Ett motspänstigt stoff har med ytterlig möda avunnits resultat, som man skulle tänkt möjliga att erhålla endast med hjälp av ADB. John Granlund tillämpade i sin doktorsavhandling Träkärl i svepteknik en examinerande metod utan förutfattade hypoteser vid detaljstudiet av det då aktuella föremålsbeståndet (3 500 träkärl), och enligt förf:s egen utsago i inledningen (s. 9) har de förfarit likadant nu. I motsats till nämnda gradualavhandling, där analysprotokollen ej kunde publiceras utan anges vara tillgängliga för intresserade forskare i Nordiska museets arkiv, har förf. i föreliggande arbete lagt fram alla framtagna detaljfakta och försökt att i texten låta läsaren in i minsta detalj följa resonemangen. Man får ibland intrycket att man blickar in i forskarparets verkstad och följer arbetets tillblivelse. Det är lärorikt och tålmodsprövande. Ett antal diagram och tabeller sammanfattar här och där de fenomen som diskuteras, men fråga är om inte en del text med fördel hade kunnat ersättas av sådana hjälpmedel. Arbetet är ett märkligt exempel på komparativt studium av etnologiska objekt men om det kommer att bidra till föremålsforskningens renässans inom etnologien (jfr M. Szabó i denna tidskrift 1972, s. 37 ff) är väl tveklöst.

Anmälares framställning har icke helt följt

den disposition som förf. har givit åt sin bok. Deras ambition synes ha varit att leda läsaren samma slingriga väg som de själva gått fram till syntesen. Detta har enligt anmälares mening haft vissa nackdelar. De måste ändå flerstädes hänvisa till avsnitt längre fram i boken, vilka läsaren bör känna för att fatta tankegången, och återupptar å andra sidan flera gånger behandlingen av tidigare berörda problem, så att kännbara upprepningar blir oundvikliga. Slutligen vill anmälares betona att det är mycket beklagligt att inte förf. har försett arbetet med en sammanfattning på tyska, engelska eller franska. En sådan hade varit till stor hjälp för dem som från allmän kulturhistorisk synpunkt ville ta del av undersökningen och dess huvudresultat och kanske också hade kommit förf. att fundera över om inte framställningen själv hade kunnat koncentreras.

I Nils Lithbergs redogörelse för sin verksamhet som Hallwylsk professor under läsåret 1928/29 meddelas, att fröken Berit Wallenberg behandlat Östergötlands runstavar och deras kalendrium på hans seminarium. Det är således ett ungdomsintresse som har tagit sig uttryck i att hon genom Berit Wallenbergs stiftelse frikostigt utökat det ekonomiska stöd för arbetets förverkligande som Humanistiska forskningsrådet givit Nordiska museet och därigenom möjliggjort dess utgivning. Hon har gjort sig förtjänt av stor tacksamhet från kalenderforskarnas sida. Sedan Elisabeth Svärdströms i Rig 1968 anmälda arbeten om de märkliga fynden av två medeltida kalenderstavar i Lödöse och Nyköping har intet för kalenderstavsforskningen mera betydelsefullt arbete än Lapska ben- och träkalendrar lämnat tryckpressen.

ÖVERSIKTER OCH GRANSKNINGAR

Karl-Erik Forsslund. *Jöran Forsslund* berättar om sin far. Dalarnas museums serie av småskrifter 7. Falun 1974. 32 s. Pris kr 7:— + moms.

Som skönlitterär författare får Karl-Erik Forsslund närmast räknas till dem som engelsmännen kallar minor classics. Hans livsgärning kom emellertid att få stor betydelse i samtiden och har lämnat varaktiga spår efter sig. Jag behöver endast erinra om grundandet av Brunnsviks folkhögskola och dess äldsta, numera halvt legendariska historia. I denna tidskrift har vi anledning att minnas en annan viktig sida av hans verksamhet, nämligen som pionjär för hembygdsvården. Han var på detta område verkligen en föregångsman, vars banbrytande insatser ibland förefaller att glömmas bort i våra dagars upprörda debatt om vad som nu kallas miljöproblemen.

Forsslund hörde från ungdomen hemma i de kretsar som anses företräda det slutande 1800-talets "nationalromantiska" uppfattning. Men till skillnad från de flesta av sina samtida bland författare och konstnärer både i vårt land och ute i Europa omfattade hans intresse inte enbart det färgrika och pittoreska i byggnader och dräkter i den provinsiella kulturen. För honom var själva landskapet lika betydelsefullt, och han såg hembygden som en enhet, där naturen och den fäderneärvda odlingen samspelade. Det är framförallt härigenom han på många punkter kommer nära våra dagars sätt att se på dessa förhållanden.

Man kan förvåna sig över att Forsslunds gärning i hembygdsvårdens tjänst inte gjorts till föremål för en analytisk undersökning, som kunde klarlägga, hur han nått fram till sitt vida miljöbegrepp. I en ömsint skildring som utgivits av Dalarnas museum i dess även i övrigt välskötta serie av småskrifter har emellertid hans nyligen bortgångne son Jöran lämnat åtskilliga initierade uppgifter om hans personlighet och om hans livsöde.

Det är en växlingsrik levnadsbana som läsaren här får följa. Licentiaten i estetik från Uppsala, som blev medarbetare och redaktionssekreterare i skämttidningen Strix, flydde huvudstaden och byggde tillsammans med sin kusin Fejan Ohman

ett hem vid sjön Väsman i södra Dalarna. Själva var han född och hade vuxit upp i Ljusnarsberg eller som det nu heter Kopparberg i Västmanlands bergslag. I ett omnämnande i denna tidskrift 1963 (s. 108) av hans syster Majas stora hembygdsbok har jag antytt något om barndomsmiljön, där ungdomlig radikalism växte fram i en solid borgerlig omgivning. Insynen i sämre ställda folkgruppers levnadsförhållanden — Kopparberg var ett industrisamhälle — födde ett socialt patos som låg bakom många av hans initiativ, sedan han slagit sig ned på Storgården. Med liv och lust startade han och organiserade flera ännu bestående institutioner och sammanslutningar, framförallt på utbildningsverksamhetens område. Det var då som också folkhögskolan kom till.

Forsslunds intresse ändrade emellertid så småningom inriktning och från 1912 kom han — vid sidan av en viss fortsatt skönlitterär verksamhet — att ägna praktiskt taget alla sina krafter åt kampen för en ökad och effektiviserad natur- och kulturvård. 1914 utgav han boken Hembygdsvård med dess två avsnitt om Naturskydd och nationalparker och om Kulturskydd och bygdemuseer. Den har blivit kallad "vår hembygdsrörelsens klassiska verk" (Carl Larsson i By), och den kom utan tvekan att spela en viss roll i den tidens kulturpolitik. Framförallt inriktades dock hans arbete på Dalarna, där han var med om att 1915 bilda landskapets hembygdsförbund, vars förste sekreterare han blev. Då hade han redan gjort upp planer till det verk som kom att nästan helt sysselsätta honom under det sista kvartsseklet av hans liv. Av trycket utkom 1918—39 i 37 delar den monumentala landskapskildring som fick titeln Med Dalälven från källorna till havet. Den börjar längst i norr med Idre och Särna och slutar i söder med Stora Kopparberg och två delar om Falu stad. Därmed fick Forsslund lägga ned pennan vid sin bortgång 1941.

Med Dalälven från källorna till havet bygger på omfattande litteraturstudier men framförallt på egen energiskt bedriven fältforskning. Sommar efter sommar vandrade Forsslund med anteckningsbok och en till utseendet ålderdomlig kamera från socken till socken och samlade material för vinterns skrivarbete. Jag hade tillfälle

att konstatera den flit och den omsorg han nedlade på dessa studier, när vi slog följe några dagar i södra Gagnef 1926. De många tryckta volymerna har också visat sig vara en värdefull kunskapskälla och bakgrund för fortsatt forskning. Inte minst kom Forsslunds intresse för och kunskap om folkmusiken här till sin rätt.

Eljest förhåller det sig naturligtvis så, att den gigantiska uppgift han förelagt sig inte var ägnad som enmansarbete utan snarare för ett team av specialister. Inte så sällan lägger man också märke till att författaren haft svårigheter att bemästra det väldiga stoffet. Ofta arbetade han dessutom under mycket pressande förhållanden. Jöran Forsslund har åtskilligt att förtälja om dessa motigheter, som inte minst gällde det bristande intresset från den bokköpande allmänhetens sida. Det ter sig som en ödets ironi, att Dalälvsboken och dess enskilda delar i våra dagar blivit antikvariska best sellers, som betingar höga priser.

Gösta Berg

Agnes Geijer & Marta Hoffmann:
Nordisk textiltknisk terminologi. För industriell vävnadsproduktion. Ny reviderad och utökad uppl. Johan Grundt Tanum forlag, Oslo 1974. 132 s. Pris ca sv. kr 28:—.

För dem som ägnar sig åt textila studier är det av största intresse att Nordisk textiltknisk terminologi (förk. NTT — 74) utkommit i en ny, reviderad upplaga. Denna publikation bygger på en tidigare, nu ganska svåråtkomlig, 1967 utkommen version, ett lagarbete utfört av en grupp textilforskare: den svenska Agnes Geijer, den norska Marta Hoffmann och den danska Margrethe Hald samt den nu avlidna Elisabeth Strömberg som redaktör och huvudförfattare. Den var utgiven i Lyon genom Centre International d'Etudes des Textiles Anciens (CIETA), grundad för tjugofem år sedan med Agnes Geijer som en av stiftarna. Sådana textila terminologier på olika språk är ämnade att bl. a. främja kommunikationerna mellan forskare i skilda länder genom att ge definitioner till termerna, alltså mer än vad ordböcker i allmänhet ger. Den nordiska textil-

terminologin av år 1967 innehöll definitioner på svenska av svenska termer, och därtill var fogade parallelltermer — förutom på norska och danska även på engelska, franska och tyska. Den nu föreliggande upplagan har utökats med isländska och finska termer. Om de finlandsvenska orden skiljer sig från de rikssvenska, har de även angivits. Elsa E. Guðjónsson, Islands Nationalmuseum, och Toini-Inkeri Kaukonen, Finlands Nationalmuseum, står bakom den isländska och finska terminologin.

Redan 1967 års upplaga var resultatet av ett flerårigt arbete med bistånd av många utländska författare, bl. a. dem som sammanställt ordböcker i sina respektive länder. Den nya upplagan är omsorgsfullt genomarbetad och grundad bl. a. på rådföring av ytterligare inhemsk expertis. Det rör sig om en mycket svår uppgift, nämligen att bringa reda i det system av olika språkbruk som skilda författare haft. Ej minst formuleringen av definitionerna måste ha varit krävande, och det är ej förvånansvärt om någon ordförklaring synes dunkel, svävande och missvisande för en läsare som utgår från rent nordisk textiltradition. Eftersom boken ej innehåller några illustrationer, hänger också allt på ordalydelsen. (Den enda bilden sitter på omslaget, tydligen som ren dekoration, eftersom ingen text medföljer. Den framställer moment av tygframställning enligt en antik grekisk vas målning, ett bildval, vars lämplighet kan ifrågasättas, då det gäller en nordisk terminologi).

Boken innehåller ord som gäller framställning av textilmaterial, spinning, vävning och tygberedning men icke sömnad och broderi, ej heller stickning, virkning, knyppling o. dyl. Den omfattar dock omkring 550 ord. Vid litteraturstudier kan boken vara till stor hjälp genom att de skilda språkens samtliga termer uppställts i alfabetisk ordning i en lista i bokens slut.

Urvalet av termer har skett med omsorg. Varje läsare kan naturligtvis ha önsningar därutöver. En nordisk textilintressent som under-teknad skulle gärna velat ha med sådana teknikord som såll- och korndräll liksom redskapstermerna solvstock och solvställ ävensom knäbom för den främre sträckbommen i trampvävstolen, en bom som ej alls nämns. Att Agnes Geijer hållit i många trådar vid det stora arbete som ligger bakom boken förstår man bl. a. av rikedomerna av franska sidenvävstermer och ord som hör ihop med förhistoriskt och medeltida textilmaterial.

Ordboken blir särskilt värdefull för studerande av dessa specialiteter.

Termerna gäller dels textilredskap, dels textilier. I en kort anmälan kan endast ett par frågor tas upp, och jag inskränker mig här till att främst behandla de termer som hänför sig till textilredskapsområdet.

Ett textilredskap som Agnes Geijer skrivit om är fiolen, ett rörformigt redskap till skydd för handen vid vissa arbeten med garn. Även om det är sällsynt nu för tiden, är det tämligen välkänt bland medeltidsarkeologerna, eftersom det hittats i medeltida kulturlager, bl. a. i Sigtuna, Lund och Novgorod. Namnet fiol har upptecknats på Runö av Ernst Klein och redskapet avbildas i hans bok om ön (1924). Med stöd härav examinerade Elisabeth Strömberg fiolen från Sigtuna och fastställde dess funktion i samband med Agnes Geijers och Jan-Erik Anderbjörks uppsats i Folk-Liv 1939 om redskapet. Dessa förhållanden ligger bakom ordets förekomst i vokabulären. Det vore nog till fördel om redskapets användningsområde antydes genom att kalla det garnfiol.

Ordet luna står i ordboken utan angivelse av synonymen vävtrissa, en term som är allmän i en stor del av Sverige. Luna betyder enligt Sigurd Erixon ursprungligen hävstång och har i denna betydelse föga att göra med redskapet luna—vävtrissa, som består av en vertikal hållare med block, över vilket snöret som reglerar skaften löper (att, som i ordboken, tala om både block och trissa i hållaren är att nämna en sak för mycket). Sedan Artur Hazelius dagar har emellertid ordet luna använts i museisammanhang, och det torde nu vara inarbetat i de textilkunnigas medvetande. Ibland användes det dock endast för den mera sammansatta formen av redskapet, vilken innehåller en hävstång. I denna ordbok är luna ett samlingsnamn för alla former.

För att binda upp och reglera vävskaftens rörelser har även brukats ett litet trästycke av hävstångstyp, vanligen hängande i par under de båda vävtrissorna i en vävstol med trampor. Dessa trästycken har fästen, dels för snöret upp till vävtrissan, dels för förbindelseleden ned till skaften. De har vid trampningen rört sig upp och ned, varför de i vissa dalasocknar kallats "katter" men allmänt "hästar", som ordboken också anger. Helst skulle jag vilja kalla dessa föremål skaft-hästar för att skilja dem från de okliknande kappor som traditionellt brukats som mellanled mel-

lan skaft och trampor (i stället för de tekniskt mera avancerade lattorna) och som lämpligen kan kallas trumphästar (eller trampok; på danska sing. hammel, springholt m. m.), redskap som ej behandlats i ordboken. Det bör påpekas att formuleringen angående överbindningen i en "skaftvävstol" beskrivs så att "från en övre tvärbalk hänga hästar och trissor eller lunor, vilka uppbära ett antal skaft", vilket kan få läsaren att tro att skaft-hästarna hänger överst.

Åtskilliga textiltermer har haft en skiftande innebörd beroende på olika författares språkbruk. Deras betydelse och användning har blivit fastslagen i den föreliggande terminologin, som är ämnad att vara normgivande. Ett exempel är de termer som gäller vävskeden, ett redskap som består av ett antal lameller, insatta i ett ramverk. Mellan dessa har varptrådarna träts före vävningen. Lamellerna kallas i ordboken tänder och mellanrummen rör, trots att det sistnämnda ordet ursprungligen avsett det växtmaterial, varav lamellerna vanligen tillverkades under äldre tid. Intressant är att se att i norskan liksom i norrländska dialekter ordet tind, tand, står för båda begreppen liksom rit och rör i danskan. Det kan tilläggas att det tyska ordet Riet ursprungligen betyder växtmaterialet rör.

Även ordet skäl har en tvåfaldig betydelse. Etymologiskt hör ordet samman med ordet skilja. I ordboken definieras ordet som "varpens delning i två skikt mellan vilka inslaget införes". I annat sammanhang, nämligen under ordet väva, skriver man, att varpen under vävningen hålles sträckt och "delas i skäl, i vilket inslaget införes." Här är det alltså tal om mellanrummet mellan de båda skikten. Även i fråga om varpskälet har ordet en dubbelbetydelse av både korsningen av trådar och mellanrummet mellan trådsikten. I andra fall har ett ords olika betydelser klart angivits var för sig, t. ex. i fråga om olika former av dubbelväv och två betydelser av ordet våd. Det borde även skett beträffande ordet skäl samt också i fråga om ordet inslag, som i ovanstående exempel betyder dels hela inslagssystemet, dels den enskilda varptråden.

En försämring jämfört med föregående upplaga innebär det att orden härvel och härvtirä nu ställts på samma rad som om de varit synonymer. Det enkla redskapet, som brukar gå under benämningen härvtirä, har fått en utförlig beskrivning, medan det mera sammansatta redskapet härvel tydligen ansetts så vanligt att det ej

behövt skildras i ord. Även om funktionen är densamma, handhas de på olika sätt, varför båda borde definierats.

Liksom Agnes Geijer har också Marta Hoffmann sitt specialområde. Föremålet för hennes doktorsavhandling var den vävstol som på norska kallas oppstadgogn och var i allmänt bruk i Europa under förhistorisk tid men i nutid endast på få platser, bl. a. i Norge. I Sverige har man för länge sedan upphört att använda den, varför man tydligen ansett det vara lämpligt att använda det norska ordet oppstadgogn även i svensk text. Emellertid kan ju varptyngd vävstol och tyngdvävstol säga mer om vad det är fråga om, nämligen en vävstol i vilken varpen är hängande och hålles sträckt med hjälp av tyngder.

Vävstolen som är av ramtyp är ej rent upp- rättstående, utan de stolpar som omger väven är lutande för att det s. k. naturliga skälet skall framträda. Skäl bildas med en skiljekäpp och bara ett solvskaft. Marta Hoffmann har undvikit termen skaftkäpp för det trästycke som håller solven och vill kalla det solvskaft. Den förstnämnda termen anser hon höra till trampvävstolens skaft. För mig — liksom det torde vara för flertalet textilkunniga — synes det emellertid svårt att komma ifrån den uppfattningen att solv och käpp tillsammans bildar ett skaft och jag föreslår att käppen som håller solven i tyngdvävstolen kallas solvstång för undvikande av missförstånd. Stavelsen skaft i orden tu-, tre- och fyrskaf är i allmänhet närmast förknippad med solven, trådgölor som styr varptrådarna, vilket framgår bl. a. av det faktum att man i ålderdomliga bygder talar om t. ex. tresolv i betydelsen treskaft (detta kan jämföras med det franska lisse, nu = skaft, av latinets licium, trådgölsolv). En användning av ordet skaft endast för trävirket i det kombinationsredskap som allmänt kallas skaft, förefaller mig mindre bra ur klarhetens synpunkt även om en etymologisk tolkning av det nordiska ordet skaft skulle rättfärdiga en sådan.

I 1967 års upplaga är orden brickband och brickvävnad uppställda som synonyma begrepp som om brickor endast användes i bandvävning. Senare har brickor befunnits vara använda, bl. a. i Värmland ännu i nutid för treskaftsvävning i en trampvävstol. De som funnits i museisamlingar har även uppmärksammats både i Norge och Sverige, och genom svar på utsända frågelistor har sådana rapporterats till Institutet för folklivs-

forskning, Stockholm, från olika platser i västra Sverige. Dessa tresidiga brickor är större än de som används för bandvävning och alltid försedda med hål i mitten för upphängning. Toimi-Inkeri Kaukonen har meddelat mig att sådana har påträffats även i det finska Nationalmuseets samlingar, dit de förts från Pyhämaa socken i västra Finland år 1928 av T. Vahter, som antecknat att de då brukades där på flera ställen. Då treskaftsbindingen är av största intresse för textilhistorikerna, kommer dessa brickor säkerligen att uppmärksammas ännu mer i fortsättningen. I 1974 års upplaga av ordboken har brickband, vävbrickor och brickvävning fått var sin beskrivning utan att dock vävbrickor för trampvävstol uppgives där.

Terminologin kan ju röja åtskilligt om teknikens historia, och jämförelser med olika språkbruk kan säga mycket om den textila konservatismen. Ett exempel är termen enskaft med betydelse tuskaft, som finns kvar i ålderdomliga dialekter hos oss och som enligt ordboken tillhör riksspråket i Island, där bruket av tyngdvävstolen länge var allmän.

Författarnas strävan har tydligen främst ej varit att särskilja närbesläktade termers användningsområden utan snarare att få definitionerna att täcka alla de skiftande betydelser som en term kan ha. Ett vitt användningsområde har sålunda angivits för ett sådant ord som dragvävstol, vilket uppges innebära en vävstol som har antingen harneskrustning eller dragrustning "eller liknande anordning". Dragrustningen får en tillfredsställande beskrivning för sig, där dock ordet mönsterskaft skulle ha gjort den mera klargörande, medan harneskrustningens definition synes mera svårbegriplig, bl. a. på grund av att det rör sig om både en enkel och en komplicerad variant, som skall skildras på några rader.

Många termer för textiltekniker har likaså tolkats som ord med mycket vida begreppsområden. Sådana är termerna damast, krabbasnår och "gobelängväv".

Under det sistnämnda ordet beskrivs sålunda bl. a. kelimteknik, som innebär slitsar i varpriktningen mellan färgfälten samt enkel- och dubbelslingning av inslagstrådar, utmärkande för röllakanstekniken. Röllakan karakteriseras som en folklig typ av gobelängväv, en definition som kommer den mindre bevandrade i textillitteraturen att tro att det gäller en förenkling av den

franska gobelinväven. Själva ordet gobelångväv försöker eljest nu andra författare att undvika och skriver i stället bildväv.

I ordboken har fastslagits användningen av orden rya och flossa. Rya definieras sålunda som ett "täckte av knuten flossa med förhållandevis lång lugg" och flossa som "vävnad med lugg stående mer eller mindre upprätt från bottenväven". Detta är definitioner som är mycket vaga, om det är meningen att skilja de båda vävnaderna åt genom riktningen av garnet i luddskiktet. Troligare är att formuleringarna får tolkas så att ordet flossa i det förra fallet är använt som en teknik och i det senare som en vävnad. Denna dubbelbetydelse borde ha framgått av definitionerna. Det luddskikt som är utmärkande för flossatekniken brukar kallas nock, en term som ej finns i ordboken. Däremot förekommer ordet nocka, som definieras som "knut med fria garnändar som bildar luggen i rya". I linje med ovanstående resonemang borde ordet rya här ersättas med flossa.

Ett ords dubbla betydelse har i många fall använts. Ifråga om våd är detta också nödvändigt vid översättning till en del språk där ordets dubbla betydelse iakttagas medelst skilda termer. Författarna har tydligen ej funnit någon motsvarande skiljaktighet, då det gäller t. ex. ordet skäl. Tvånget att begränsa omfånget av definitionerna har gjort sig gällande här liksom i en del andra fall. I regel är emellertid definitionerna avfattade med beundransvärd precision, och ändringar i och tillägg till föregående upplaga mycket välmotiverade. Uppgifterna om de utländska termerna kommer att bli outhärliga för framtida forskare.

Nordisk textilterminologi är en bok som med säkerhet blir till stor nytta ej blott vid litteraturstudier, översättningar och katalogiseringar av museisamlingar utan även som en verksam stimulan till fortsatt forskning på det textila området. Naturligtvis är det möjligt för varje författare i framtiden att ha sin egen vokabulär, men den bör vara förklarad och helst jämförd med NTT -74.

Gertrud Grenander Nyberg

Carl-Martin Bergstrand: Från Borås och Ås härad på 1800-talet. Distrib.: Skövde antikvariat. Skövde 1974. 189 s. Pris ca kr 20:—, inb. ca kr 26:— jämte moms.

Carl-Martin Bergstrand, nybliven filosofie hedersdoktor i Lund, utgav under fjoråret *Från Borås och Ås härad på 1700-talet* (anmäld i Rig 1973, s. 90 f.). Den har fått en fortsättning i ovan angivna bok, som alltså gäller 1800-talet, närmare preciserat dess första årtionden. Grundkaraktären i de båda böckerna är densamma, de refererade händelserna däremot till större delen av annat slag. Inte så, att sekelskiftet innebar att tiden omgående blev en annan, men utgivaren har varierat urvalet för att samtidigt ge möjligast mångsidig belysning av människor och arbetsliv. I föreliggande bok är det knallehandeln och periodens intensiva nyodling som främst observerats i domböckernas dokumentering.

Vart reste knallarna? Notiser av olika slag vittnar om en verksamhet som sträckte sig över hela södra och mellersta Sverige. Och kunder hade de ej blott på landsbygden utan också bland stadsbefolkningen. Särskilt belysande härför är kvarlätenskapen med utestående fordringar efter en västgötabonde och -handlare som 1804 avled i Stockholm och som Bergstrand ägnat en utförlig framställning. Men även i många andra fall exemplifieras varulagret, t. ex. bedrevs en omfattande fjäderhandel. Även torde kaffet fått ökad spridning på landsbygden vid denna tid genom knallehandeln. Många notiser finns också om hur handeln var organiserad: samhandel, kreditgivning, varudepåer.

Domböckernas syneförrättningar ger en exakt dokumentering av den väldiga nyodling med stembrytning som vid denna tid försiggick i Ås härad liksom i landet i övrigt. På för jordägarna högst fördelaktiga villkor uppodlades då mängder av torp, nu sedan länge övervuxna av skog. Ett åskådligt exempel lämnas också på hur besvärligt det kunde vara för lantmätnarna att utstaka gränserna för ett nyupptaget hemman som länge legat öde.

Ek och bok var fredade och efterlevnaden härav synes ha strängt bevakats. Gjorda besiktningsvisar att det däremot var dåligt beställt med skogsvården i övrigt. Till och med på skiftade skogslotter bedrevs olovlig kolning och timmerhuggning. Och på kronoallmänningarna var

det ännu sämre beställt. Detta framgick t. ex. vid en skogssyn på en kronoallmänning i Toarp i syfte att undersöka om kringliggande skogslösa socknar skulle få utsynning av timmer för nybyggnad och reparationer. Härvid anförde en av grannsocknarnas ombud, att utarmningen av kronoskogen berodde på att bönder i Toarp bl. a. "på sina kluvne små hemmansdelar i senare åren uppbyggt stora tvåvåningshus till 24 eller 30 alnars längd", ett tidigt exempel i Västergötland på framkammartugor i två våningar.

Som vanligt i Bergstrands böcker påträffar man en rikedom av notiser i de mest skilda ämnen: sillsalterier och trankokerier i Bohuslän gav arbete åt ungdom även från Ås, körhjälp förekom, till ungdomens förlustelser tredje bröllopsdagen hörde långdans över markerna, i en anförd byordning finns bestämmelser om lördagsfriden, bland okvädningsord nämnes "havregast" (?), etc.

I Bergstrands förra bok återges en taxa för gästgiverierna i Väby och Tärby fastställd 1790, den motsvaras i den nya boken av en taxa från 1801. En jämförelse mellan priserna å precis samma varor och tjänster visar en fördyring under dessa år med 50 à 100 %, i några fall ännu mer (endast smörja till en vagn eller en kärra kostade oförändrat en, resp. en halv skilling). Inflation är en gammal företeelse!

Sigfrid Svensson

Aagot Noss: Joachim Frichs draktkaveller. Engl. summary. Det norske samlaget. Oslo 1973. 135 s. med 45 bilder i svart-vitt, 34 i färg.

I serien Norske Folkedrakter har nu den andra volymen utkommit, också den författad av Aagot Noss och med titeln Joachim Frichs draktkaveller. Den första volymen behandlade Johannes Flintoe och anmäldes i Rig 1972 (s. 102) av Anna-Maja Nylén.

De nationalromantiska strömningarna vid 1800-talets början ökade intresset för det egna landets folkliga särdrag även i Norge. Konstnärer som Tidemand och Eckersberg liksom Frich sökte motiv till sina målningar på den norska landsbygden. Samtidigt med konstnärernas intresse för folkliga motiv riktade också forskarna sin uppmärksamhet till allmogens kultur. Det är

vid denna tid som P. Chr. Asbjörnsen och Jörgen Moe börjar uppteckna folksagor och sägner och Ivar Aasen olika norska dialekter.

Joachim Frich föddes i Bergen 1810 och utbildade sig till konstnär. Från och med år 1840 och till sin död 1858 var han bosatt i Christiania (Oslo) och blev där en av centralgestalterna i stadens konst- och kulturliv.

Frichs kända folkdräktsakvareller uppgår till 43 stycken och samtliga är föredömligt publicerade i föreliggande arbete med bildtexter även på engelska. Men tyvärr saknas figurnummer, vilket försvårar alla bildhänvisningar. Akvarellerna är målade på 1840-talet och avbildar till större delen dräkter ifrån Vestlandet. För varje akvarell har Aagot Noss gjort en mycket noggrann beskrivning av alla förekommande dräktplagg samt undersökt om bilden är original eller kopierad efter någon annan konstnär. Användandet av bildframställningar som källa vid dräktforskningen har kommit att få en allt större betydelse och det är därför viktigt att i varje enskilt fall kunna fastställa om bildkällan är primär eller sekundär. I tjugosex fall har Aagot Noss kunnat visa att Frichs akvareller är målade efter andra konstnärer. Men originalmålningarna däremot är en produkt från Frichs resor och på en karta kan man se från vilka platser han hämtat sina motiv. Genom att jämföra Frichs dräktframställningar med annat material, framförallt bevarade dräktplagg, kommer Aagot Noss fram till den slutsatsen att Joachim Frichs originalakvareller är pålitliga som källor.

Normännen är att gratulera till denna andra volym i serien Norske Folkedrakter, som på en gång tillgodoser dräktforskarnas behov av väl återgivna och kommenterade dräktbilder och ger den dräkttintresserade allmänheten goda upplysningar om hur dräkterna såg ut och bars i olika norska bygder under 1800-talets förra hälft.

Ingrid Bergman

Kulturen 1974 (Renessans). En årsbok till medl. av Kulturhistoriska föreningen för Södra Sverige. Red.: *Bengt Bengtsson*. 199 s., ill. + 19 färgpl. Pris inb. 35:— (medlemsavgift kr. 25:—).

Vad menar vi med renessans? Säkert är det många som alltför lätt skulle besvara den frågan med konsthistorisk terminologi och sätta in

renässansen som en stil bland andra stilar, kronologiskt sett belägen mellan gotik och barock. Att råda bot mot denna förenklade uppfattning, som paradoxalt nog ofta företräds även av museifolk, tycks vara en av intentionerna med Kulturens årsbok 1974.

Renässansen är ämnet för den första i en serie årsböcker från Kulturen i Lund som skall illustrera olika epoker i kulturutvecklingen. "En kulturepoks anda tar sig mer eller mindre uttryck i allt vad som göres eller sker, i lergodspjäser och i bordsseder, i vigselringar och i klädmode", skriver Kulturens intendent Bengt Bengtsson i förordet och ger därmed även en sammanfattning av årsbokens anda och innehåll. Man har på ett berömligt sätt valt ut olika kulturartefakter och analyserat dem i sitt kulturhistoriska sammanhang.

Bokens första uppsats är Claes Wahlöös En grann ugn. Den kakelugn som Wahlöö grundar sin framställning på återfanns vid en utgrävning 1971 på Skomakargatan i Lund. Ugnen, som torde ha tillverkats på tyskt område vid tiden omkring 1530, är enbart fragmentariskt bevarad. Vad skulle den genomsnittlige museibesökaren kunna läsa ut från dessa fragment? Inte mycket. Men med Wahlöös hjälp berättar dessa pusselbitar inte bara om ugnen som en vacker värmekälla, utan genom författarens mångsidiga kunnighet får vi även en god portion kulturhistoria på köpet. Vi blir orienterade i bostadsskick, i kakelugnsmakarens yrkesteknik och de förändringar som inträdde i denna i och med renässansen. Ugnens utsmyckning, arkitektur och förlagor behandlas också i denna uppsats, som i årsbokens anda presenterar ett vetenskapligt material på ett lättillgängligt sätt.

Renässansens bildvärld kom genom tryckerikonsten och därmed grafiken att spridas neråt i den sociala skalan. Till de rhenska krus som Gunnilla Eriksson avhandlar i en av sina två uppsatser, har bl. a. Virgil Solis och Jost Ammans bibelillustrationer utgjort förlagor. Virgil Solis Biblische Figuren visar att förläggarna långt ifrån var omedvetna om vad dessa bibelillustrationer hade för betydelse för det samtida måleriet och konsthantverket. Biblische Figuren är nämligen en utgåva av bildmaterialet till Gamla Testamentet och Johannes Uppenbarelser för att de som ej hade råd att köpa den stora bibeln inte skulle gå miste om bilderna! De rhenska stengodskrusens bildflora visar vad en sådan förläg-

garpolicy kunde få till resultat. Liksom till övriga uppsatser har grundmaterialet, föremålen, hämtats ur Kulturens samlingar.

Att formerna inom renässansens föremålskultur inte alltid har en stark avgränsning bakåt och framåt i tiden, visar Bengt Bengtsson i sin uppsats om fingerringar. Bl. a. tar han upp sigillringen och visar med dess historia hur Kulturens samlingar av sådana ringar istället exemplifierar en kontinuitet genom skilda epoker, i förekommande fall en tradition ända från antiken. Intendent Bengtsson tar i sin essay även upp bl. a. den sociala roll som fingerringen har spelat och de förändringar som sker med tiden. Intressantast i detta bidrag är hur trolovningsringen och den speciella typ med handslagsmotiv som förekommer under renässansen visar att föremålens former eller symbolik sällan är strikt epokbundna, handslagsmotivet finns nämligen representerat på fingerringar redan på 1200-talet och lever ännu kvar på 1800-talet.

Om Augsburgska kabinettskåp med trämosaik och deras tyrolska avläggare handlar Jan Gersbers uppsats. Dessa Schreibtsche från Sydtyskland dekorerades på 1500-talet med rullverk, geometriska figurer och arkitekturmotiv i manieristisk anda. Motivens ursprung har man bl. a. att söka i träsnitt, speciellt skurna med tanke på möbelkonstnärernas förlagebehov. Från de skickliga augsburgska snickarnas skåp hämtar i sin tur de tyrolska snickarna inspiration till en möbeltillverkning som står folkkonsten nära. Förhållandet mellan dessa båda fabrikationer analyseras ingående med utgångspunkt från två skåp i Kulturens ägo och resultatet har blivit en mycket intresseväckande läsning.

Med sedvanlig skärpa analyserar Nils-Arvid Bringéus en tavla i S:ta Maria kyrka i Helsingborg, föreställande den rike mannens måltid. Som den detektiv han är på området, finner han naturligtvis den troliga förlagan, i detta fall en illustration till Niels Hemmingsens postilla, tryckt i Köpenhamn 1576. Uppsatsens stora värde i det sammanhang den presenteras ligger emellertid främst i dess analys av måltiden, socialt, materiellt och framförallt kosthållsmässigt. Temat har sin fortsättning i Gösta Bergs uppsats om "fiskfat" och deras användning.

Om en typisk produkt av renässansen, den italienska majolikan, berättar Danuta Jednorog i två uppsatser. Britta Hammars uppsats En båtsmansrya från södra Småland har sitt berätti-

gande i sammanhanget genom att den tar upp en typisk vardagsartikel som visserligen har ganska lite att göra med de stora stilströmningarna, men ändå bevisligen funnits där under varje epok. Diana Krumins Bibeln på damast behandlar motiven och deras förlagor på linnedamast från 15- och 1600-talet. Som vanligt är står scener ur den bibliska historien i förgrunden. Att uppsatsen omspanner 1600-talet innebär också att den omfattar barockens tid. Ytterligare ett steg framåt i tiden tas av Christina Lindvall-Nordin i en beskrivning av en kvinnodräkt från omkring 1740, ett bidrag som det dock hade varit lyckligare för årsbokens helhetsintryck att spara till en kommande publikation.

Ännu längre fram i tiden, ja ända in i 1800-

talet för oss Sigfrid Svensson i sin essay "Utan tror sig vara junkrar", men här gäller det hur renässansens dräktskick till vissa delar kvarlevde hos skånsk bondebefolkning fram till förra seklet. Uppsatsen kännetecknas av den kombination av sakkunnighet och populärvetenskaplig framställningskonst, som blivit ett signum för uppsatserna i Kulturens årsböcker.

Till sist måste även en eloge ges till Lars Westrup och Claes Wahlöö för ett synnerligen berikande och kvalitetsmässigt högtstående bildmaterial. Summa summarum är årets skrift från Kulturen i Lund en god fortsättning på en serie utmärkta årsböcker. Att dessa betytt mycket för medlemsrekryteringen är lätt att förstå.

Göran Gudmundsson

KORTA BOKNOTISER

Trond Juul Gjerdi: Konstruktion und Form im Tischlerhandwerk. Ethnologia Scandinavica 1973 s. 101—137, ill.

Den 19:e nordiska folkliks- och folkminnesforskar-kongressen i Sönderborg 1972 hade som tema etnologiska gränsproblem. De härtill hörande diskussionsinledningarna med stort principiellt intresse återges i *Ethnologia Scandinavica 1973*. Här finns även ett personligt färgat referat från kongressen av Gunnar Alsmark, som iakttagit att endast relativt få museimän ingick bland deltagarna. Något dunkelt uttryckt menar Alsmark att dessa sammankomster "alltmer blivit en mötesplats för de rent fackligt intresserade etnologerna". Härtill kan sägas att proportionen mellan musei- och universitetsfolk inom etnologin blivit en helt annan än tidigare. En direkt orsak till uteblivandet kan dock tyvärr också vara myndigheternas bristande förståelse för att museerna även behöver vara forskningsinstitutioner.

I hög grad talande för den behövliga föreningen av teoretikerns spekulativa forskning och museimännens konkreta föremålstudier utgör den i nämnda årgång ingående uppsatsen av Trond Juul Gjerdi om konstruktion och form inom snickarehantverket. Uppsatsen utgör en del av en magisteravhandling i etnologi. Förf. är tjänsteman vid Norsk folkemuseum och har i sin tidiga ungdom även skaffat sig meriter som diplomerad möbelsnickare. Denna utbildning har inte varit minst väsentlig för den nu föreliggande framställningen, vars slutsatser bygger på detaljundersökningar av ett stort antal möbelpjäser. Dessa analyser föreligger dock icke i tryck.

De i uppsatsen uppdragna problemen gäller bl. a. förhållandet mellan stil och konstruktion och hurvida detta förhållande varit detsamma i stads- och lanthantverket. Förf. har funnit, att före 1700 har det i stor utsträckning varit så, varav följer att man då heller inte med säkerhet av konstruktionen kan avgöra hantverkets art. Landsbygdens snickare har i vissa fall visat sig besitta en stor teknisk skicklighet.

Hur nåddes nu Norden av de kontinentala nyheterna inom möbelhantverket? Är initiativtagarna att söka inom konsumtion eller produktion? Ett problem av estetisk art eller en praktisk hantverksangelägenhet? Svaret har blivit motstridande hos olika forskare, enl. förf:s mening beroende på att man utgått från olika tidsepoker med skilda förutsättningar. Själv vill han komma till klarhet genom att undersöka vad han kallar hantverkarens erfarenhetsområde dvs. utbildning, verktyg och arbetssätt.

Gjerdi ställer och besvarar därefter frågorna om hur förmedlingen av nyheter ifråga om teknik, konstruktion och form kan ha försiggått. Han framhåller starkt att den utlärde hantverkaren ifråga om utförandet måste ha spelat en avgörande roll antingen han förskaffat sig sina kunskaper på gesällvandringar eller genom studium av importmöbler. Den visuella-motoriska inläringen har härvid varit den viktigaste faktorn.

I sin tryckta form består Gjerdis framställning av delvis ganska fristående kapitel. Ett sådant är ägnat möjligheten att på grund av tillverknings-sättet bestämma olika möblers provinens: inhemsk tillverkning eller import och i det senare fallet varifrån. Främmande träslag är härvid inte avgörande, då tullräkenskaperna visar att jämte färdiga möbler också infördes dyrbart utländskt möbmaterial. Men inte heller konstruktionerna ger entydiga svar, eftersom nyheter snabbt blev kända och tillämpade.

Som ett exempel på att härkomstbestämning genom tillverknings-sättet dock är möjlig tar förf. ett till utseendet helt holländskt skåp som genom arten av lådornas sammansättning ej kan vara tillverkat i Holland utan då snarast i Norge. Att holländsk möbelteknik ej nått hit menar Gjerdi beror på att gesällvandringarna genom skrånas internationella organisation främst var begränsad till det skandinaviska-tyska området.

Med skärpa vänder sig förf. mot uppfattningen att man av kvalitén skulle kunna skilja mellan importerade och hemmatillverkade möbler och hävdar energiskt den inhemska hantverksskickligheten. Han tar här som exempel olika lösningar av sammanfogningen av sarg och stolsben. Skillnaden visar inte sämre eller bättre konstruktion utan är en anpassning till olika stolstyper.

I ett slutkapitel behandlas de dateringsmöjligheter som verktygen kan ge, varvid särskilt 1700-talets slut och 1800-talets början bildar en avgränsande skiljelinje. Ett resultat av verktygsanalysen har Gjerdi tidigare publicerat (på norska) i *By og bygd 1968—69*. Det gäller den till utseendet medeltidsartade stolen från Remme i Valdres, där han genom spåren av använt borrh definitivt kan slå fast Roar Hauglids tidigare antagande, att året 1685 är falskt och att tillverkningstiden i stället är 1800-talets första hälft. I samma årsbok för 1970 har Gjerdi f. ö. även ingående behandlat de i en svarvareverkstad ingående verktygen.

S. S.

Viborg Landstings Dombøger 1616. Sagsreferater og domkonklusioner. Utg. af Landsarkivet for Nørrejylland ved *Poul Rasmussen*. Viborg 1965. 390 s.

Viborg Landstings Dombøger 1617 A. Udtog af dommene. Udg. af Landsarkivet for Nørrejylland ved *Poul Rasmussen*. Viborg 1971. 186 s.

Stockholms tänkeböcker från år 1592. Del X, 1618. Utg. av Stockholms stadsarkiv. Red. av *Lars Wikström*. Stockholm 1973. 462 s.

Det har sagts att det knappast finns något arkivmaterial, som för oss närmare forna tiders människor än domboksmaterialet. Domböckernas oerhörda värde — för rättshistorikern, etnologen, språkmannen m. fl. — ökar allteftersom en större del av domböckerna ges ut och göres tillgängliga för forskning. Det är också mycket troligt att nya användningsmöjligheter öppnas när ett större material är möjligt att bearbeta.

I brist på möjligheten att inom överskådlig framtid ge ut domböckerna in extenso av trycket har man i danska Viborg valt att ge ut duplicerade publikationer med korta referat av rättsfallen på nydanska. Hittills har utgetts referat för år 1616 och för vissa härader år 1617. I delen som omfattar 1616 följs rättsfallsreferatet av en ordagrann återgivning av domslutet och avslutas i förekommande fall med en anmärkning om att t. ex. en viss företeelse omtalas i fallet — ett tillägg som är till mycket stor hjälp för kulturhistorikern, etnologen m. fl. Det mål man hoppades uppnå med en sådan här utgåva var att kunna ge en snabb orientering av innehållet, och kanske i vissa fall utsluta användningen av originaldomboken, för att minska slitaget på arkivhandlingarna. Detta önskemål har säkert infriats många gånger om. Därutöver har man nått en breddad användning av materialet; en svensk inriktad på rättsleder kan t. ex. finna två magnifika beskrivningar av bårprov.

G. H-g

FÖRENINGSMEDDELANDEN

Styrelseberättelse 1973

Föreningen för svensk kulturhistoria har under år 1973 liksom tidigare år helt inriktat sin verksamhet på att ekonomisera utgivningen av tidskriften RIG.

Under året har fyra häften utgivits. Tidskriftens redaktion har bestått av professor Gösta Berg, ansvarig utgivare, professor Sigfrid Svensson, Lund, verkställande redaktör, samt föreningens sekreterare.

Under året har föreningen genom Statens humanistiska forskningsråd erhållit ett anslag av 13 000 kronor som bidrag till tryckningen av tidskriften.

Föreningens ekonomiska ställning framgår av följande:

<i>Ingående Balans Konto</i>	
1/1 1973	
<i>Tillgångar</i>	
Svenska handelsbanken, kapitalräkning	11 800: 90
Svenska handelsbanken, kapitalräkningsräkning	9 644: 90
Postgiro	2 726: 70
Kassa	238: 85
Diverse personer	500: —
Tidskriften RIG	1: —
Kronor	24 912: 35

<i>Skulder</i>	
Ledamöters fond	5 500: —
Reserverat för tryckningskostnader	8 000: —
Diverse personer	
Boktryckeri AB Thule	
för RIG 1972: 4	6 059: —
Honorar för RIG 1972: 4	325: —
6 384: —	
Nordiska museet	578: 12
Kapitalkonto	7 544: 11
./. underskott	3 093: 88
Kronor	24 912: 35

<i>Vinst- och förlustkonto</i>	
31/12 1973	
<i>Intäkter</i>	
Statsanslag	13 000: —
Medlemsavgifter	12 649: 30
Räntor	913: 75
Gåvor	900: —
Försäljning RIG	287: 75
27 750: 80	
Förlust	1 429: 43
Kronor	29 180: 23

<i>Kostnader</i>	
Tryckningskostnader	25 027: 40
Honorar	1 715: —
Diverse utgifter	2 437: 83
Kronor	29 180: 23

<i>Utgående Balans Konto</i>	
31/12 1973	
<i>Tillgångar</i>	
Svenska Handelsbanken, kapitalräkning	12 449: 90
Svenska Handelsbanken, kapitalräkningsräkning	4 448: 65
Postgiro	6 900: 92
Kassa	773: 65
Diverse personer	500: —
Tidskriften RIG	1: —
Kronor	25: 074: 12

<i>Skulder</i>	
Ledamöters Fond	5 500: —
Reserv. för tryckningskostnader	8 000: —
Obet. fakturor Tryckeribolaget	6 801: —
Nordiska museet	1 725: 32
Kapitalkonto	4 450: 23
./. förlust	1 429: 43
Kronor	25 074: 12

Stockholm den 24 april 1974

Sture Petré *Bo Westerberg*
Marshall Lagerquist
REVISIONSBERÄTTELSE

Undertecknade av Föreningen för svensk kulturhistoria utsedda revisorer för granskning av 1973 års förvaltning får härmed efter fullgjort uppdrag avgiva följande revisionsberättelse.

Vi har granskat föreningens räkenskaper för 1973 och funnit desamma vara förda med omsorg och reda, alla utgiftsposter vederbörligen verifierade och föreningens behållning i överensstämmelse med för oss företedda handlingar. Föreningens ekonomiska ställning framgår av bifogade vinst- och förlusträkning samt utgående balansräkning per den 31/12 1973. Vi får därför tillstyrka, att föreningen beviljar skattemästaren och styrelsen full och tacksam ansvarsfrihet för det gångna årets förvaltning.

Stockholm den 24 april 1974

Viveka Granlund

Anders Nyman

SVENSK KULTURHISTORIA

i böcker utgivna av Nordiska museet

- Blå välling — sur sill. Vällingklockor och vällingklocksramsor* av Mats Rehnberg. 24:—
- Vad skall vi göra med de blanka gevär? 15 kapitel ur soldaternas liv* av Mats Rehnberg. 32:—, inb. 38:—
- Bygd och yttervärld* av Sigfrid Svensson 10:—
- Snickare, schatullmakare och ebenister i Stockholm* av Erik Andrén hft 54: —, inb. 60:—
- Nils Månsson Mandelgren* av Åke Stavenow 44:—
- Eskimo Marriage* av Rolf Kjellström 65:—
- Folkdräkter* av Anna-Maja Nylén hft 50:—, inb 56:—
- Kalmar. Karolinska borgarhus i sten* av Manne Hofrén 44:—
- Hjälpreda vid kulturhistorisk byggnadsinventering* av Sander Rosén 10:—
- Herdar och husdjur* av Mátyás Szabó 34:—
- Studier i svenskt replageri* av Allan Nilson 40:—
- Svensk Jugend* av Elisabet Stavenow-Hidemark 17:50
- Spelkort* av John Bernström 7:—
- Bruks herrgårdar i Gästrikland* av Hans Beskow 45:—
- Gunnar Olof Hyltén-Cavallius som etnolog* av Nils-Arvid Bringéus 20:—
- Oeconomia eller Hushållsbok för ungt adelsfolk* av Per Brahe, utg. och kommenterad av John Granlund och Gösta Holm 68:—
- Villabebyggelse i Sverige 1900—1925* av Elisabet Stavenow-Hidemark 68:—
- Die Geschichte des schwedischen Pfluges* av Ragnar Jirlow 38:—
- En Södergrabb växer upp* av Cyrus Wallén 11:90
- Klackarna i taket. Om halling och jössehärads Polska* av Mats Rehnberg 7:—
- Smycken i svensk ägo* 24:—
- Skansens ortagård/Skansens herb garden* av Gösta Berg och Lisa Bauer 12:—
- Från mjölk till ost. Drag ur den äldre mjölkhushållningen i Sverige* av Gustav Ränk 34:—
- Gårdiner och gardinuppsättningar. En kulturhistorisk studie* av Gunnel Hazelius-Berg 12:50
- Generationsväxlingen inom romantikens klassicism* av Sten Lundwall 40:—
- Alberget och Oakhill på Djurgården* av Martin Olsson 62:—
- Kring en lotsgårds historia* av Ragnar Wirsén 34:—
- Ljusen på gravarna* av Mats Rehnberg 48:—
- Gubbyllan* av Per Anders Fogelström och Arne Biörnstad. 20:—
- Övergången från nomadism till agrar bosättning i Jokkmokks socken* av Filip Hultblad 60:—, inb. 75:—
- Hovmålaren Carl Fredrik Torsselius tapetmålarkbok* redigerad av Sigurd Wallin 35:—
- Äldre svenska spannmålsmått* av Nils Sahlgren 38:—
- Tapeter 1500—1900 i Nordiska museet* av Sigurd Wallin 11:—
- Bakom polisens kulisser* av Gustaf Adolf Blomberg 9:—

Priser exkl. moms

Lantheimmens vävstolar

Studier av äldre redskap för husbehovsvävning

av Gertrud Grenander Nyberg

Pris exkl moms 75: —

I de svenska lantheimmen har vävstolen haft en betydelsefull plats, och varit olika utformad beroende på funktion och miljö. I boken skildras olika vävstolstyper, deras historiska bakgrund och betydelse för olika sorters vävning. Även övriga redskap som hör till uppsättning och vävning behandlas, liksom de folkliga föreställningar, som varit förknippade därmed.

Drömmen om medeltiden

Carl Georg Brunius som byggmästare och idéförmedlare

av Bo Grandien.

Pris exkl moms 75: —

Återupptäckten av medeltiden och några av de följder nyfikenheten på en svunnen epok fick för byggande, forskning och kulturminnesvård under 1800-talets början och mitt är temat för denna bok, som samtidigt är en biografi över Carl Georg Brunius, den nygotiska strömningens främste målsman i Sverige.

I bokhandeln eller direkt från Nordiska museet, 115 21 Stockholm